

מדרש אבנ"ר

ילקוט פירושים על פרקי אבות

דברי חיים

הרב חיים יהודה שניידר

פ ת י ת ה

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר: ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר.

הרמב"ם, בראש שמונה פרקים לאבות מביא דברי חז"ל: "האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות" (ב"ק ל.).

ולמה נקראה אבות משום שהחכמים הם האבות. כענין שאמר אלישע: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (מל"ב ב, יב) על אליהו ז"ל. וכן נקראו התלמידים בנים, שנאמר: "ושאר ישוב בנך" (ישעיה ז, ג), וכן "ויצאו בני הנביאים" (מל"ב ב, ג).

ורמזו בשם הספר אבות, דברים שהם אבות ויסוד ושורש ועיקר, לכל חכמה ומצוה, ודרך ושביל לכל מעלה, כמאמרם ז"ל, האי מאן דבעי וכו' (ב"ק ל.).
(המאירי)

ושמה האמיתי משנת חסידים, כי זהו המכוון ממנה להפליג במעשה הטוב יותר מהמצווה בו וזהו ענין החסידות.

(הרשב"ץ, מגן אבות)

משה רבינו לא זכה להיות סרסור בין ישראל להקב"ה רק ע"י מדותיו היקרות. נמצא שהישרות הדעות והמדות הן אבות מולידות שמירת התורה. אשר בה ישלים גופו ונשמתו לשלם חיוביו לאלקים ואדם. [אבות מכלל דאיכא תולדות (ב"ק ב.). עיי"ש עדיות פ"א מ"ד אבות העולם].

(תפארת ישראל)

עוד טעם למה נקרא אבות, כי ע"י התוכחה והמוסר, זוכים להשגות אלקיות, שנמשך מאבות לבנים, משו"כ כאן סדר השתלשלות קבלת התורה מרב לתלמיד.
(מוהר"ן)

פרק ראשון

א.

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלשה דברים, הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סיג לתורה.

משה קבל. למה נאמר קבל, לפי שמשה היה בגדר כלי קבול, וכל מה שהיה יכול לקבל קבל. וז"ל: "ותחסרהו מעט מאלה...". וגו' (תהלים ח, ו). ולמה לא נאמר התורה בה' הידיעה, שא"כ היה משמע כל התורה בשלמותה. ולמה נאמר מסיני ולא מהקב"ה, אלא שהוא דרך כבוד כלפי מעלה, שמשה לא קבל את התורה בשלמותה, על כן אין ראוי שיתייחס אל הקב"ה הנתינה. ולמה נאמר מסיני ולא בסיני, לומר לך מה' הנגלה במצמד הר סיני. עוד טעם (בשם הרב ר' אבוהב), לרמז שארבעים יום עמד משה בסיני לקבל התורה. (מדרש שמואל)

משה רבינו, שהתורה העידה עליו שהיה ענו מכל האדם, היה ראוי לקבל את התורה, ובעבור זה נגלה הקב"ה על הר סיני לבר מכל ההרים שברא, בעבור שהיה נמוך מכל ההרים. ומכאן האדם צריך לראות מעלת הענוה אצל הבורא ית', ומה טיבה ומעלתה, שבה נתפאר משה.

(מדרש דוד, לר' דוד הנגיד ב"ב של הרמב"ם)

אומרים: למה רגילים לומר משה רבינו, ועל הרמב"ם רבינו משה. אלא משה מצד עצמו ומהותו הפנימית היה ראוי לקבל התורה, ואח"כ לימדה לישראל, אבל הרמב"ם ואחרים למדו ולימדו, ואח"כ הגיעו לדרגתם.

על משה רבינו אמרו רז"ל, שהיה שקול כנגד כל ישראל, לכן היה ראוי להיות הציר לקבלת התורה. שאין שום נביא דומה לו במעלתו, וא"כ א"א שיהיה נביא המבטל ח"ו את דברו או דבר מדבריו.

מדוע אומרים זמן מתן תורתנו, ולא זמן קבלת תורתנו, אלא שהנתינה היתה בשבועות, בגילוי מעמד הר סיני, אבל הקבלה היא בכל יום, ובכל אדם מישראל. (רמ"מ מקוצק, אהל תורה כד)

למה נאמר קבל ולא נקט הקב"ה נתן. אם היה אומר, הקב"ה נתן לא היה מתבאר אם התורה היתה קדומה או שנתחדשה עתה, ע"כ אמר משה קבל. כי אילו היה הדור ראוי קבלוה קודם, כמאמרם ז"ל: ראוי היה יעקב שתנתן התורה על ידו וכו'.

(הרב יעב"ץ החסיד, ממגורשי ספרד)

א"ר יוחנן בתחילה היה משה לומד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה שנאמר: "ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו" (שמות לא, יח) (נדרים לח.). [ועליו אמר הנביא: "זכרו תורה משה עבדי" (מלאכי ג, כב), שהתורה נקראת על שמו. הואיל ומשה היה בית קבול לתורה, שכלל את נשמות ישראל ומדותיהם הדרושות].

קבל, בלשון שעמל ויגע בהשתדלות להיות מוכן לקבל את התורה, מה שאין כן לשון נתן, הוא יותר במתנה. ועוד טעם, שקבל הוא יותר מופשט, שהקבלה היתה מראש לכל ישראל. מה שאין כן נתן, שהוא נתינה גרידא באופן אישי, פרטי, לו לעצמו. "עלית למרום שבית שבי" (תהלים סח, יט). [אבל הקב"ה שהוא הפועל העיקרי בתחלת הדבר, נתן. שנאמר: "ממדבר מתנה" (במדבר כא, יט)].

(בית אבות)

לכאורה קשה מה שאמרו חז"ל, האי מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דאבות (ב"ק ל). זהו מדות. ומה היא המדה אשר נוכל ללמוד ממה שקבל משה תורה מסיני. י"ל לפי המחלוקת המובאת בסוטה (יב.) מה היה שמו של משה? ח"א טוב וח"א טוביה. מ"ד טוב הפירוש שהיו בו המדות הטובות מעיקרו. ומ"ד טוביה שמו, שהיו בו מדות רעות ומגונות והוא שבר את כחותיו לתקנם. שמתחילה לא היו טובות, ועיקר המדה שהיתה במשה היא מדת הענוה ושפלות הרוח. ולפי זה יש לנו ללמוד שיהיה אדם ענו ושפל רוח לקבלת התורה. ואל יאמר איך אוכל לבא למדרגה זו, והלא בטבעי נולדתי עם מדות רעות. ולכן מתחילה מסכת זו, משה קבל תורה מסיני.

(דרך אבות)

יש להקשות, למה מתחילת השליחות סירב ואמר: "מי אנכי" (שמות ג, יא), וכאן בקבלת התורה נתרצה מיד. אלא משום שסבר שאין זו גדולה אלא השפלה. והראיה שנבחר הר סיני, שהוא הנמוך מכל ההרים, וסבר מרע"ה שגם הוא נבחר לפי שהוא שפל מכל האדם. וזה שאמר, משה קבל תורה מסיני. מה שנתרצה לקבל התורה לא חשב זאת לגדולה כי למד מהר סיני.

(תולדות יעקב יוסף)

תורה. מעלתה שאינה כשאר הדתות הנמוסיות, שעיקרן אינו אלא לתקן את הקבוץ המדיני לבד, והן המסובבות מאנשי הדור כפי המצטרך אליהם. אמנם תורתנו הק' תורישנו הצלחת הנפש, כמש"כ בתורה: "כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם" (דברים לב, מז). ז"א כי היא שלמות בעצמו של אדם ולא חוץ ממנו. (הרב יעב"ץ, ממגורשי ספרד)

תורה, הוראה יצאה לישראל, לא חזון לב, לא תכונה של התיצרות חזיונית, לא התרגשות נפשית, לא התורה של איזה מעמד או מעמדים נפשיים פרטיים או כלליים, הראויים ליחיד או לציבור, לדור או לדורות, כי אם הוראה, תורה המורה את המציאות, המורה את החיים, המורה את הנשמה, המורה את הגויה, המורה את הפרט, המורה את הכלל, המורה את הדור, המורה את העולם, המורה דור דורים, המורה עולמי עולמים. [הסתכל באורייתא וברא עלמא (ב"ר ריש בראשית)].

(מרו הרב זצ"ל, עולת דאיה)

תורה בגימטריא תרי"א, פי' שתרי"א מצוות קבלו ממשה ושנים מפי הגבורה ומשום כך לא נקט התורה.

תורה, אמונה. אם אין תורה אין דרך ארץ, וכל מי שאינו מאמין בתורה"ק ובהתגלות אלקית שוב אינו מאמין שישגיחו עליו ועל מדותיו. וכל הטוב שיעשה הוא להתפאר או מחולשת טבעו, וכל הרע שימנע ממנו הוא רק מיראת עונש בני אדם, והרי הוא כנושא מסוה. לכן מתחיל בזאת המסכתא ביסוד הכל שהיא התורה והאמונה בה.

(תפארת ישראל)

שאלו חסידים את רש"ב מפשיסחא: דרכם של מחברים לחבר הקדמה לספרם מה הקדים הקב"ה לתורה שחיברה ונתנה לנו? השיב רש"ב מפשיסחא: דרך ארץ קדמה לתורה.

בעל חידושי הרי"ם היה אומר: למה אין התורה, מזהירה בפרוש על חובות הלבבות, מדות טובות ותכונות טובות. כי מלכתחילה לא זכו לקבל את התורה אלא מי שהיו שלמים במדותיהם ותמימים בתכונותיהם [וזה ענין הקבלה, שלפני כן היו ראויים ומוכשרים לקבל ואז הקב"ה נתן את התורה. עיין חגיגה ג: וכולן מרועה אחד].

מסיני. שמשם ירדה שנאה, להורות על המקום המיוחד ועל אחדותם של ישראל לאפוקי אומות העולם.

ולמה לא נאמר בסיני, רצה התנא להורות ענין גדול בנבואתו של משה רבינו ע"ה, היותה פה אל פה כאשר ידבר איש אל רעהו. ומשום כך אמר מסיני קבל ולא מהשמים. וזהו לאפוקי משאר הנביאים המתנבאים ע"י אמצעי, היתה נבואתם מהשמים. לא כן משה רבינו, כי ירד הכבוד על הר סיני, ומשם דיבר עמו פנים אל פנים. ואילו אמר בסיני היינו חושבים כי קבל מן השמים ע"י אמצעי בסיני. (הרב יעב"ץ, ממגורשי ספרד)

למה נאמר מסיני, כי ממעמד הר סיני נודע לכל ישראל שמשה אמת ותורתו אמת. ועי"כ יאמינו בך כל הדורות עד עולם, שאתה לבדך נביא אמת, מקבל התורה. ועל ידי המעמד הזה נתבררו לישראל עיקרים גדולים.

(י"ן לבנון)

סיני, בגמטריא סלם. שנאמר: "והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כה, יב). מי שרוצה להתלות ולהתעלות, הרי כתר תורה נתון לכל אחד. סולם מוצב ארצה, בד' אמותיך, רק רצונך לעלות בו תוחלת ימין. וראשו מגיע השמימה, לדרגה של תורה מן השמים, שהנך דבק בה. כי הם חיינו.

ומסרה. למה נאמר לשון מסירה ולא נתינה. אפשר לומר שהכונה להודיע שאין התורה נתונה במתנה גמורה לאדם שהוא ינחילנה לבניו אחריו, והוא יתנהג למי שירצה כאדם העושה בשלו. רק היא כמו פקדון בידו, כדי שימסרנה אח"כ לאיש ראוי והגון. ולא לכל מי שירצה. וזה שאמר התנא ומסרה ליהושע, ר"ל כמו שמוסר פקדון ביד שומר ואח"כ יהיה הוא שומר שמסר לשומר אחר. (מדרש שמואל, בשם ר' משה אלמושנינו)

ומסרה, כל מה שקיבל. (מהר"ל)

משה קבל את התורה, וכשמסרה ליהושע כבר לימד אותה כך סדר משנה, ושנה לו את הביאור. ע"כ לא שייך נתינה על דברים שבע"פ, כמסירתו להדיוט.

בא התנא לומר שכמו שבדברים הגשמיים, שאם יפקיד אדם מעות, סכום מרובה מאד, לאיש פלוני להיות שומר לבניו אחריו, בודאי לא יתן הפקדון עד שיבדוק אותו היטב שלא יסתפק בזה כלל. הכי נמי כאן, שמסר מרע"ה ליהושע בודאי בדק אותו היטב שילמד את ישראל התורה הקדושה בלא שום שנוי כלל ח"ו [ושלא יחסר בכדי להמשיך].

(תוספות חיים)

שכל מה שקבל מרע"ה מסר ליהושע, אבל במשה לא יכול לומר שנמסרה לו, כי לא נמסרה לו כל התורה [עיין לעיל בשם מדרש שמואל].

(תיו"ט)

מה שכתב התיו"ט טעם לשון קבלה ומסירה שאחריו, הוא דוחק מבואר. ואין לו בית קבול בשכל, כי הלא כמקרה הקבלה כן מקרה המסירה. ואם פועל הקבלה יסבול השויר, גם מפעל המסירה כמוהו יסבלהו. כי אין בין מוסר למקבל, אלא שזה פועל יוצא וזה עומד, כדמות נפעל. אבל באמת אין הוראת הקבלה שוללת השויר לעולם וכן המסירה אינה כוללת. ויובנו לפי הענין אם בכלל ואם בחלק. וכפי ענין הקבלה כן הוא ענין המסירה, מה שקבל המקבל הוא שמסר, והדבור בזה הוא יתרון לבעל הלשון, ולא יעדיף בענין. אמנם לפי דעתי לא הבינו אותם המפרשים הענין המבדיל בין שתי הלשונות, לו הכירוהו וידעו מה טיבו, אז לא

היה קשה בעיניהם כלל חלוף הלשונות. כי ענין המסירה הוא צואה שאין בכללה חובה שמשעבדת את מקבליה לקיים בגדר חוב ושעבוד שמור וקשור של קיימא לעשותו לעולם, חוק ולא יעבור. ובכדי לקיים את זה באופן שלא תועיל טענת אונס להפקיע מכל חיובה ולהפטר ממנה בשום טענה ואמתלא צריך לקבלה מצד המקבל, כמש"כ: "קימו וקבלו" (אסתר ט, כז). והיא חלה גם על הבנים כמש"כ: "וקבלו עליהם ועל זרעם" (שם). כי מה שיקבל האדם ברצון טוב יוכל לקבעו חובה לזרעו לדורות עולם. וכן הדבר בתורה, שלא יאמרו דורות הבאים מה לנו חלק בתורה שלא קבלנוה מרצוננו, לכן הודיעם שמשה היה שליח קבלה, לכל זרע ישראל, ועל ידו נתחייבו. וזהו השתעבדות הדורות בקיום התורה לעד שלא ימוש מפיהם ומפי זרעם.

(לחם שמים, ליעב"ץ)

ליהושע. למה נאמר יהושע, שהוא היה המיוחד ונחשב הראוי לקבל התורה. "ויהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל" (שמות לג, יא).

טעם למה נבחר יהושע מכל ישראל. לפי שנמשל ללבנה, כמאמרם ז"ל "פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה" (ב"ב עה). וכמו שהלבנה מקבלת הודה ואורה מהחמה, והחמה מהש"ת, כך קבל יהושע ממשה ומשה מה' יתברך.
(מדרש שמואל, מהר"ם אלשקאר)

יהושע ג"כ היה ענו גדול, וע"י מדת השפלות שהיתה בו ניצל מעצת המרגלים. והפירוש, שגם ת"ח צריך להשפיל דעתו, ולא סגי בעסק התורה בלבד. [ול"ג אליעזר וכו'].

(רחם חיים)

ויהושע לזקנים. אין הכונה במלת זקנים בכל מקום זקנים ממש. כי אם החכמים שקנו חכמה. ואחשוב שנקראו כן להורות שלמותם. וכל מי שיעלו בידו אלה השלמיות, ראוי להקרא זקן אפילו בבחירותו. ואמר כי נמסרה ביד שלמים מאד, מיושבים בשכלם, כמאמרם ז"ל: "זקני ת"ח כל זמן שמוזקנים דעתם מתוספת עליהם" (קנים פ"ג מ"ו).

(הרב יעב"ץ החסיד)

זקנים, שהיו ג"כ ענוים כמאמרם ז"ל, כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר: "רומז מעט" (איוב כד, כד) יכול ישנו בעולם, ת"ל "ואיננר" (סוטה ה.). וא"כ כיון שהזקנים האריכו ימים אחרי יהושע על כרחך היו ענוים ג"כ, ולכן נמסרה להם. [ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה'" (יהושע כד, לא)].
(רוח חיים)

זקן שקנה חכמה (קדושין לב.), וכמו שאמרו רז"ל, חכם עדיף מנביא (ב"ב יב.). והיו קרובים אל יהושע מצד חכמתם. (מדרש שמואל)

למה מסר יהושע את התורה לרבים, לא כמשה רבו שמסר ליחיד. אפשר לומר שמוכרח היה יהושע למסור לרבים היפך ממשה, לפי שמשה היה במדבר וכל ישראל במקום אחד, לא רצה השי"ת לדרוש התורה אלא ליחיד היותר מוכרח ומרוצה. אבל כשנכנסו לארץ ישראל וישבו בעריהם כל אחד בחלקו בנחלתו ובעירו. ואילו היה מוסר התורה ליחיד היה מטיל קנאה בין השבטים, לכך מסרה לזקנים שהיו מכל השבטים. טעם אחר, כדי שלא יצטרכו ישראל לעלות אחר כל דין ודין לאותו זקן, אלא ימצאו בעירם. וי"א שהפ"י לזקן וזקן לזקן וכ"כ כיוצא בזה, אלא זקנים שם כולל. (מהר"ג)

מעלת משה ויהושע כחמה וכלבנה, ומעלת הזקנים ככוכבים. [זקנים נמשלו לכוכבים, "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג)].
(אברבנאל, נחלת אבות)

וזקנים לנביאים. כי הנביאים עם גודל מעלתם הוצרכו לקבל, ולזה העיקר אמרו "חכם עדיף מנביא" (ב"ב יב.). (יעב"ץ)

שאחר משה פסקה הנבואה מישראל כמש"כ: "ודבר ה' יקר בימים ההם" (שמואל א ג, א), ובא שמואל ולימדם איך להתנהג בהישרות המדות ובקדושת התורה כדי להגיע לנבואה, וכך נמסרו הלמודים מנביא לנביא (ע"ז כ; חסידות מביאה לידי רוה"ק).

(תפארת ישראל)

שהנביאים היו ג"כ בעלי ענוה, שאין השכינה שורה אלא וכו' ובכללם ענו
(גדרים לח.).

(רוח חיים)

ונביאים מסרוה. למה נאמר כאן שוב לשון מסרוה ולא הספיק מסרה הראשון.
וי"ל כי בשלמותה ניתנה לאנשי כנה"ג כנתינה מהר סיני, ולא נשתנית כלל,
ולא ישכח דבר ממנה בכל הדורות ההם. כי הנביאים מצד נבואתם ידעו זאת
(יעב"ץ החסיד)

לאנשי כנה"ג. לפי שהיו כנסיה גדולה וחשובה וקדושה לפני המקום, שכן גדלוהו
להקב"ה והחזירו עטרה ליושנה כדאיתא (במסכת יומא סט:) משה אמר: "האל
הגדול הגבור והנורא" (דברים י, יז). בא ירמיה ואמר: "האל הגדול והנורא"
(ירמיה לב, יח) אמר: גוים מרקדין בהיכלו איה גבורותיו? בא דניאל ואמר: "האל
הגדול" (דניאל ט, ד). אמר: גוים משעבדים בבניו איה נוראותיו? באו אנשי כנסת
הגדולה והחזירו עטרה ליושנה, ואמרו: "האל הגדול הגבור והנורא". אמרו: הן הן
גבורותיו שנעשה ארך אפים אף לרשעים. הן הן נוראותיו שאלמלא נוראותיו
היאך אומה יחידה מתקיימת בין האומות [כבשה אחת בין שבעים זאבים].
ובאגדה נתן מוראות המקרא למוראת מקדש.

(מחזור ויטרי)

למה נקראו אנשי כנסת הגדולה? שהיו מתונין בדין ושהעמידו תלמידים רבים,
ועשו סייגים ותקנות לקיום התורה [מביא באור], ודבר גדול הוא זה. וכידוע היו
מאנכה"ג חברי הסנהדרין ובתי דין, מורי הוראה ומרביצי התורה בישראל.
הם הם עשו סיג וגדרו גדרים. למען אשר יקיימו את התורה כהלכה. והם שגילו
והורו את המעשים והנהגות הגדולות והנצורות בלבנות ממשיכי התורה, משה קבל
תורה מסיני. והכינוס לתורה שבע"פ היא כנסת גדולה בלשון גדלות ענין ערך
מיוחד ונשגב. ובית דין של עזרא היו מאה ועשרים והם הנקראים כנה"ג. שהחזירו
עטרה ליושנה. והם תקנו תפלות קדושות והבדלות וכל מעשים טובים. [עזרא
קבל התורה בשנת ג' אלפים לבריאת העולם בזמן גלות בבל ונמשכה התקופה
כארבעים שנה בזמן בית שני].

(אברבנאל)

אחר שנסתלקה נבואה, ראוי לומר תוכחה ומוסר, שאנכה"ג ראו לתקן חסרון הדור, והם אמרו רוב מוסרי חכמים שהם להשלים את האדם. (מהר"ל)

התורה היתה צריכה לעבור ולהתגלות בעולם הזה דרך חמשה צנורות שהם גופי תורה, דהיינו: משה, יהושע, זקנים ונביאים ואנכה"ג. (מי מרום)

הם אמרו. במסכת זו משתמשים בלשון הם אמרו, הוא היה אומר. ולא כמו בשאר מסכתות, אמר רבא, או רבא אמר. משום שרו"ל בכל מקום שהיו צריכים להטיף מוסר ומדות לא היו משתמשים דבריהם עד שהיו בגדר נאה מקיים ומקיימים אותו ענין בעצמם, ועל כן קדמו "הוא", ואח"כ, "היה אומר". (ר' אהרן מקידונוב)

הם אמרו. כך היו רגילים לומר, כמו מאמר השגור בפיהם (פי' הרע"ב), שיש בהם קיום התורה [הם] בחילופו — מה]. (תירו"ט)

שלשה דברים. כידוע שהאדם כלול מג' בחינות: נפש רוח נשמה. שהם, מעשה דבור ומחשבה. כי המעשה הוא בבחינת נפש כמש"כ "הנפשות העושות" (ויקרא יח, כט). ומחשבה היא בחינת נשמה. וצריך האדם לתקן כל ג' בחינות הללו. וזה שכתב כאן שלשה דברים כנגד נר"ן. הו' מתונים בדין הוא נגד מחשבה, היינו להעמיק ולעיין בעומק מחשבתו לעומקה של הלכה להוצאת הדין לאמיתו. (אחי הגר"א, ורו"ח)

שלשה אבות לדיינים, ואח"כ לכלל יותר גדול תלמידי חכמים, ואח"כ לכל העם. וכשמתחילים להזהיר ולהורות בתחילה לדיינים שהם משכינים את השלום והאמת בעלי רום המעלה שכולל את דרגת ת"ח, וחשיבותם רבה בעולם וקיומו "צדקה תציל ממות" (משלי י, ב).

תנא תלת תלת שמעינהו וגרסינהו (קידושין ו). רז"ל הדגישו שללמד את התלמידים ואת ההמון מצמצמים את הדברים לנקודות יסוד. כדוגמה, שברוב

המסכת דברי חז"ל משולשים. לא להרבות בדבור אלא לקבוע מסמרות כך וכך. שלשה דברים ללמד ולשנן. וכן מובא הרבה בש"ס, ש"מ תלת. יש ענין מיוחד בשלשה: בקוב"ה, בכנסת ישראל, ובאורייתא.

אנכה"ג שהחזירו עטרה ליושנה לומר "האל הגדול הגבור והנורא" (דברים י, יז). לפי שמדניאל ועד אנכה"ג לא היו אומרים הגבור, ראו להוסיף הגבור. ולכך הקדימו בדבריהם מה שהוא כנגד הגבור שהוסיפו, שכן דין וגבורה אחת הן. [והעמידו כנגד הגדול, ועשו כנגד הנורא. שהתורה נקראת מורא כאמרו: "ואתנם לו מורא ויראני" (מלאכי ב, ה). והסייגים הם מיראה שלא יגע באסור תורה].
(מד"ש)

יש לך לדעת כי אלו ג' דברים שדברו אנכה"ג הם תקון התורה. שהיו אנשי כנסת הגדולה רוצים לתקן חסרון הדור בתורה, והתורה היא כוללת חוקים ומצוות ומשפטים, אשר אלו הם כוללים כל מצוות שבתורה. משפטים שהם כוללים ידועים ומושכלים. והפך שלהם החוקים, שאין טעם שלהם נגלה כמו המשפטים, וגם אינם בלתי ידועים כמו החוקים, אבל יש לעמוד על טעם שלהם, ע"י למוד, והם נקראים מצוות. ואלו ג' חלקים זכרם הכתוב בכל מקום. ואלו ג' באו אנכה"ג לתקן ואמרו הו מתונים בדין. כי עיקר המשפטים שבתורה הם הדינים, כדכתיב: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כא, א). וכנגד המצוות אמר והעמידו תלמידים הרבה. שיש לעמוד על דברי תורה ע"י ריבוי תלמידים וע"י למוד. ודבר זה שייך במצוות שע"י למוד הוא עומד עליהם. וכנגד החוקים שאין לעמוד עליהם אמרו, ועשו סייג לתורה, כי החוקים צריכים סייג וגדר יותר מפני שאין טעם שלהם ידוע. ולפיכך גזרו שניות לעריות (יבמות כא). והמצוות שמעם שלהם ידוע אין צריכים סייג כל כך, כי לא יבוא לידי איסור. ואמר בלשון מנין, הם אמרו ג' דברים. כי לכל הפירושים אין להוסיף עליהם ואין עוד על אלו, ולכך הזכיר בלשון מנין.

(מהר"ל)

זה מובן ע"פ רז"ל (שבת פח.): דרש ההוא גלילאה עליה דבר חסדא בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי ע"י תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי (עיי"ש היטב בדרוש עה"ת ד"ה ובשבת). הענין המיוחד בשלשה, שהתורה

מיחדת לה חשיבות רבה, ובעקבות זה דרשו ממשיכי התורה ועמודיה גם כן שלשה דברים עיקריים לקיום התורה והעולם.

על שלשה הדברים המגדירים את התורה כולה, והכתוב בפירוש רמזו לזה בפרשת עקב (דברים ח, יא) "השמר לך". כל השמר ופן זה לאו. "מצותיו וחוקותיו" וגו', ענין ש'אונקלוס' חוקים הם גזירת אורייתא, ת"א. רש"י: חוקה, גזירה היא. מלפני אין לך רשות להרהר אחריה. עיי"ש סנהדרין כא; מפני מה לא נתגלו טעמי מצוות. משפטים — דינים. מצוות — תלמידים. חוקים — סייגים.

כנגד ג' כתות בני אדם: א. הגדולים. ב. ת"ח. ג. שאר בני אדם. כי הדין צריך חכמה גדולה מאד מאד, עד שאפילו החכמים הגדולים צריכים תקון. ובד"ת אין צריך כל כך תיקון אל הגדולים שהם כבר חכמים בתורה ובמצוותיה, אבל התלמידים צריכים תיקון. וכנגד זה אמרו והעמידו. וכנגד הפחותים והם בנ"א שאינם לומדים, הם צריכים סייגים לתורה, ולכך בחרו אנשי כנה"ג באלו ג' דברי מוסר כי בדרך שלהם היה שייך דבר זה, כי אלו ג' דברים שזכרו אנכה"ג הם כמו רוב מוסרי חכמים, שהם להשלים את האדם בכל צד. ויש להבין את זה מאד.

הוא מתונים בדין, שיאחרו לחתוך הדין, ולא יפסקוהו מהרה עד שיבינוהו. שאפשר שיתגלה להם ענינים שלא היו נגלים בתחלת המחשבה. (רמב"ם)

כי האדם הממהר להורות נקרא פושע. כי הטעות מצויה בכל אדם. ועל ענין זה אמר שלמה ע"ה "ראית איש חכם בעיניו, תקוה לכסיל ממנו" (משלי כו, יב). (רבנו יונה)

קלקול הדין, שלא היו מתונים לעיין כל צרכן ונתקלקל [עיי"ש סנהדרין ז: לא תעלה במעלות" וכו'].

(רש"י שבת לג, ד"ה קלקול הדין)

שירד לעומקו של דין, שאם ימהר לחתוך הדין יחשדהו. (יעב"ץ)

הו מתונים בדין. לשון מתנה, כלומר הו ממנין דיינין שיהיו שונאי בצע, כדי שלא יקחו שוחד לעוות את הדין אלא שיתנו את הדין במתנה.
(מד"ע, בשם הריטב"א)

כדכתיב: "צדק ילין בה" (ישעיה א, כא). פירוש דין צדק הוא בזמן שילין עד הבקר. "בערב ילין בכי ולבקר רינה" (תהלים ל, ו). שבאים לדין בבכי וכשנפסק הדין, רינה.
(מד"ע, בשם ר' ברוך ׳ מלך)

הכונה אל בעלי הדין, שלא ימהרו ללכת אל ביה"ד כשונאים אלא ישתדלו להתפשר ביניהם.
(שם, בשם ר' יצחק קארו)

שאחד מבעלי הדין לא יגביה קולו על חברו. או שלא יכנס במהירות לתוך דברי חברו.
(מד"ש)

הכונה על העדים שלא ימהרו להעיד, אלא יתבוננו היטב, שכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (מכות ג.).
(מד"ש)

כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית.
(שבת י.)

כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל.
(סנהדרין ז.)

אחר תקופת הנביאים בטלה השראה, ורבו הצרות בימי כנה"ג, על כן אמרו הו מתונים בדין.

מתנינות הדין היא הכנה כדי להוציא הדין לאמיתו, ויוכל בעל הדין לומר הרי גם אחרי המיתון היותר גדול אינני בטוח שאכון לאמת האמיתית, אם כן ע"כ צריך אני לסמוך כי הקב"ה מקבל המוסכם מהשכל האנושי, א"כ מה צורך כלל במתנינות, אפסוק כפי המשקל הראשון. ע"כ אמרו לא כן הדבר, שבאמת יש חפץ בטוע באדם לחשוך לאמת היותר עליונה, אע"פ שאינו יכול להגיע אליה. וזהו חובת האדם להתקרב כל מה שיכול למבוקש הרם, גם שאינו יכול להגיע לו בשלמות. על כן אמרו הווי מתונים בדין.

(מרן הרב זצ"ל, עולת ראייה)

מתונים. לשון קשה. כלומר, שיהיו מתקשים ומתחממים בדין שמתוך כך יצא הדין לאמתו. [שמשימה גדולה מוטלת על הדיין בברור הדין, ולהוציאו לאמתו. לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו (סנהדרין ז.)].

(רש"י, בש"ס ס"א)

הווי מתונין, כדי הווי דן כל אדם לכף זכות, להשתדל בכל כחך לדונו לכף זכות. כדי שלא תרחק אותו ח"ו לגמרי. ע"כ צריך להיות מתונים מאד בדין. זה לדעת ולחקור היטב איך להתנהג עמו באופן שלא יתרחק יותר ח"ו.

(מוהר"ן)

כי הדין בפרט צריך המתנה, שהדין הוא לאלקים ולא לאדם, ולפיכך ראוי להמתין בדין. כי אל יחשוב האדם שיגיע אל כל עומק המשפט, שיש משפט שאי אפשר לאדם שיגיע בו אל העומק, ומזה הטעם ראוי גם כן שיהיה המשפט לאלקים. כי עומק המשפט מכוסה מבני אדם ולכך המשפט צריך המתנה, כדי שיוכל להבין ולהגיע אל עומק המשפט. ומי שהוא ממחר וקופץ ומוציא המשפט הוא מקלקל המשפט, כי המשפט אינו מצד האדם, ולכך אי אפשר שיגיע האדם אל המשפט רק בשביל המתנה. ומזה עצמו יש ללמוד ג"כ שלא יצא הדין מן הסדר הראוי, ובדבר מועט יוצא מן הסדר. ולפיכך צריך שיהיה מתון בדין כמו שראוי אל האדם במה שהוא גשמי, אשר ראוי אליו המתנה לענין הדין שאין השכל נמצא אתו בפועל לגמרי ואין אתו המשפט.

(מהר"ל, נתיב הדין פ"א, ד"ה ובפר"ק וסנהדרין)

"לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים" (דברים א. יז). כל דבר פועל ע"י השגחת השי"ת, והכרעה בין שני יריבים בעלי דין יכולה לבוא רק מצד התורה שהיא השכל המכריע. ולזה צריך האדם להתבטל ולהכניס עצמו בעובי הקורה, בכל עומק המשפט ובפרטיו שהתורה מורה. כי המשפט מכוסה מבני אדם, ע"כ צריך להעמיק את המחשבה ולהבהיר בו אל האמת האמיתית. והדרך להגיע לזה הוא ההמתנה ולא הפזיזות הנפסדת שהיא יציאה מהסדר שראוי לדיין בבירור משפטו על כנו, וכל יציאה מהסדר הרגיל, הנורמלי, שבזכותו ובשבילו העולם נברא וקיים לנו, היא הריסה.

"בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" (בראשית א. א). השופט נקרא אלוקים והוא צריך להכריע ולהשכין את השלום והאמת, כמו שהמים והאש הם שני גגודים ולעומתם השמים הם אש ומים.

"ושפטו את העם משפט צדק" (דברים טז, יח). ועל צדק נאמר: "צדק ילין בה" (ישעיה א, כא), כענין שקידה והתמדה (רד"ק, ישעיה).

במנוחה ובנחת לשמוע ולשקול, כמש"כ: "דברי חכמים בנחת נשמעים" (קהלת ט, יז).

פניה היא לת"ח שלא יחפזו להורות ולדון כל זמן שלא הגיעו לזמן ההוראה. ועל זה ארו"ל "כי רבים חללים הפילה" (משלי ז, כו), זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה (סוטה כב.).

(מד"ש)

הוא. ובזה איתער אתערותא דלעילא שגם למעלה יהיה אריכת אפים. ולא למהר הדין. כשיש דין למטה אין דין למעלה, כתב מהר"י אלגזי שהדינין שנתנו לבי"ד של מטה הוא מצד הרחמים להקל העונש. וכל דיין שדן דין אמת לאמיתו, נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית (שבת י). שעיקר קיום מעשה בראשית הוא ע"י שיתוף מידת הרחמים. וזה גורם הדיין בעשותו דין למטה.

(פוח אליהו בפירוש אמונת שמואל, שבווצאת בית הבחירה

להמאירי, להרב ש. וקסמן)

מתוך המתינות שמתוכה יוצאת האמת והמשפט כדלעיל, הולך ומתרצה רצון של מעלה, שגם בבי"ד של מעלה יהיה אריכת אפים, שבזמן שיש עדים ויכולים לפסוק את הדין בבי"ד של מטה אין בי"ד של מעלה מעניש, אבל מאידך, בזמן שאין עדים ורשות לבי"ד של מטה לפסוק את דבר המשפט, בי"ד של מעלה מענישים.

בעלי דינים צריכים לעמוד בשעת המשפט. מתונים, בגימטריא תקום.

טעם המתנת הדין כדי שיוכל לעשות פשרה, לפי שאחר גמר דין אי אפשר לעשות פשרה [עי' סנהדרין ו: אמר ר"י בן קרח מצוה לבצוע].

(נד"ש)

כל כת וכת הזהירה מוסר אחד לכת המקבלת ממנה, הנה יהושע הזהיר לשופטים שהיו זקנים [עיי"ש רש"י] שאע"פ שהם שופטים ודיינים מובהקים, הוו מתונים, ותעינו ואח"כ תחתכו הדין. והעמידו תלמידים, הזהירו הזקנים לנביאים. לפי שדבריהם מקובלים להמון יותר משאר אנשים.

(נד"ש)

וכן יש להוסיף על האמור ולהמשיכו בסדר. ונביאים הזהירו את אנכה"ג ועשו סייג. לפי שהם היו חברי הסנהדרין ומתקני הישוב, ועוד שהנביאים ראו את ירידת הדור הבא החלו לדאוג למענו ולתקנו כיאות בציוויים לאנכה"ג ועשו סייג. ויש סיוע וביורור לכל הדעה הזאת ממש"כ השר דון יצחק אברבנאל (בחלת אבות) שמה שכתוב הם אמרו, הפירוש בשם קודמיהם, אלא שאנשי כנסת הגדולה לפי השעה אמרו את שלשה הדברים לתקן הדור. שאם הם בעצמם אמרו היה צריך להוסיף ו', והם אמרו כך וכך.

והעמידו תלמידים הרבה. מה שבית שמאי אומרים, אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה. ועשיר כדי שיוכל ללמוד בלי דאגות וטרדת הפרנסה. ועל שאמר ב"ש עשיר, לא חש ב"ה להשיב. כי איתא במסכת נדרים (פא.): הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה. ופירש הר"ן שם, הזהרו מבני עניים להשתדל ללמדם תורה שמהם תצא תורה שאין להם עסק אחר. ועוד שדעתן שפלה עליהם, ע"כ. שנאמר: "יזל מים מדליו"

(במדבר כד, ז). ופירש המהרש"א בח"א שם, התורה נקראת מים כמש"ה "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיה נה, א). ופירוש יזל מים, שהוא התורה, מן הדלים, שיהיה זרעו של הדלים במים רבים, דהיינו ת"ח. עכ"ל. ונ"ל שאפשר לומר כי כל כוונתם לאו דוקא בעניים בממון כי אם עניו בדעת ושפל רוח בעניו, כי ע"ז נאמר: "אשכון ואת דכא ושפל רוח" (ישעיה נז, טו).
(בנין יהושע, על אדר"נ, פ"ב ה"ט)

המהר"ל פירש את מארו"ל "הזהרו בבני עניים" (נדרים פא.), כי העני משולל מחיי העוה"ז והגשמיות, ולכן הוא יותר מוכן מצד התנאים הדרושים לתורה השכלית, להשריש זרע של בני תורה. ביותר מיוחדת בו מדת הענוה והפשטות, שעני הוא מלשון הכנעה, ואין ראוי אל התורה רק מדת הפשטות. לכן אם הוא לא גדול בתורה גם כן צריך לזוהר בו, הואיל והוא מוכן לקבל את התורה ולהשריש זרע של ת"ח. (מהר"ל, נתיב התורה פ"י)

והעמידו תלמידים. ולא אמר ולמדו תלמידים, לרמז מאמרם ז"ל הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה (נדרים פא.). וזהו יאמר פה אל תעשו עיקר התלמידים מבעלי ממון כי אם והעמידו את משוללי העמדה להקימם לעסוק בתורה כי הם העיקר. (ירים משה, למהר"ם אלשיך)

ר"ל גם עניים שאין להם מה לתת להרב בשכר למודו, גם אין להם מה לאכול, ואם אין קמח אין תורה (אבות פ"ג, יז). זהו והעמידו תלמידים, שיעשו להם העמדה שתתקיים תורתם ויעמוד תלמודם בידם. [וזהו מה שאמרו חז"ל (סוכה מט): תורת חסד, שמלמדה לאחרים, עיי"ש. וכעין "כי ימוך אחיך" (ויקרא כה, כה) שאתה מצווה לסעדו, לאו דוקא במובן הגשמי, אלא ג"כ במובן הרוחני, וזהו להעמידו למצב בריא].
(לחס שמים, להרב יעב"ץ מעמדיו)

לא אמרו למדו תלמידים הרבה, אלא העמידו. כי תעמידם על עמדם בתורה ובתעודה, ותספקו כל צרכיהם כדי שיהיו פנויים ללמוד תורה, ולואת הסבה צותה התורה במעשרות ובמתנות להחיות מורי התורה.
(יעב"ץ)

כי האדם אין לו שכל ברור בענינים העמוקים, כי שכלו עומד בחומר, וצריך לרבוי תלמידים עד שבוה אפשר לו להגיע לשכל האמיתי. ולפיכך אמרו והעמידו, שלא יבואו לטעות. כמו שאחז"ל: "חרב אל הבדים ונאלו" (ירמיה נ, לו), חרב על שונאיהם של ת"ח שיושבים ועוסקים בתורה בד בבד, ולא עוד אלא שמטפשים (מכות י.).

(מהר"ל)

אמרו לשון עמידה, לפי שמימות מרע"ה עד ימות ר"ג היו לומדים התלמידים בעמידה והרב יושב על הכסא. שהם מזהירים התלמידים ההולכים לבית המדרש לשמור רגליהם בעמידתם לפני רבם [כענין הוקרת ויראת התוה"ק כנתינתה מסיני, משה קבל תורה מסיני].

(מד"ש)

שלא יאמר האב, די לי שיהיה אחד מבני תלמיד ולא אעשה כל בני תלמידים.

(מד"ש)

והעמידו תלמידים הרבה, כי הוא צואה נמשכת מהראשונה, שאפילו שיהיה האדם מתון בדין ראוי לאדם לקחת עצה עם תלמידיו כמש"כ, הרבה למדתי מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם (מכות י.). כי בפלפול התלמידים יתקיים האמת בעשות סתירה לכל הצדדים. ולכן אמר להרבות תלמידים הרבה, כדי שיצא הדין לאמיתו. ועוד שאין ראוי שיהיה ענוי הדין, אבל ראוי להעמיד תלמידים הרבה כדי לגמור הדין במהרה אחר העיון והפלפול הראוי.

(מד"ש)

כדי שיתרבה צלם ה' ודיוקנו. והנה הצלם האמיתי הוא הידיעה בתורה, כי בה נתהווה העולם, לכן אמרו והעמידו.

(מד"ש)

הוה ליה למימר ולמדו, שזה תכלית הכונה. לכך נראה לי שהוא אומר והעמידו תלמידים, להעמידם על רגליהם בל ימוטו. כלומר, להעמידם על רגליהם בהבנת אמיתתה של תורה שזהו עמידה וקיום, כי שקר אין לו רגלים. וכדרך שאמר

המשורר: "כמעט נטיו רגלי" (תהלים עג, ב), ומפני שרצה לומר הרבה, לפיכך הוצרך להזכיר על ההעמדה שאע"פ שיהיו הרבה, שעם כל זה יהיה הלמוד באופן שיהיו עומדים קיימים על האמת, כי זולת זה אין זה העמדת תלמידים.
(תיר"ט)

להרבות חכמתם, מרבה ישיבה מרבה חכמה. וכן מצינו ביעבץ, שנאמר: "ויקרא יעבץ לאלוהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי" (דה"א ד, י). ופרשו רבותינו ז"ל (תמורה טז.) בתלמידים.
(מחזור ויטרי)

כדעת ב"ה, כענין ששינינו (אבות דר"ג פ"ב מ"ט): בש"א אין מלמדים אלא לתלמיד הגון וצנוע וכשר ויר"ש, שנאמר: "כל חשך טמון לצפוניו" (איוב כ, כו). ובית הלל אומרים מלמדים לכל אחד, מאה בשביל שיצאו מהם עשרה, ועשרה כדי שיצאו שנים, ושנים לפי שאינכם יודעים איזה מהם יכשר זה או זה ואם שניהם כאחד טובים. וכה הוא מעשהו של הלל שכנס לכל תלמידיו ואמר להם, תלמידי, יש כאן כולכם. א"ל הן. אמר אחד מתלמידיו, כולם כאן חוץ מקטן שבהם. א"ל יבוא קטן שעתיד הדור להתנהג על ידו, והביאו לו לריב"ז. הנה כי אין לדחות הקטנים מפני הגדולים, כי הגדיים נעשו תישיים. ועל ענין זה דרשו חז"ל "בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך" (קהלת יא, ו). אם העמדת תלמידים בבחרותך העמד תלמידים בוקנותך. הנה כי הרבות תלמידים דבר טוב עד מאד וזכות הוא לרב.

(רבנו יונה)

ג"כ מובא באבות דרבי נתן (פ"ב מ"ט) מחלוקת ב"ש וב"ה בצורה אחרת בזה"ל: והעמידו תלמידים הרבה, שבש"א אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות, ועשיר השמח בחלקו (גי' יעב"ץ), ובה"א לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לת"ת ויצאו מהם צדיקים, חסידים וכשרים.

ושוב העובדא עם הלל מובאת בירושלמי (נדרים פ"ה מ"ו) בזה"ל, פעם אחת חלה הלל ונכנסו כולם לבקרו, עמד לו ריב"ז בחצר (קרה"ע: מרוב ענותנותו), אמר להם היכן הוֹן הקטן שבכם שהוא אב לחכמה ואב לדורות (קרה"ע: התנבא

שריב"ז יהיה נשיא) אין צריך לומר הגדול שבכם. א"ל הריהו בחצר. א"ל יכנס, כיון שנכנס, אמר להם "להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא" (משלי ח, כא), (קרה"ע: עליכם נאמר המקרא הזה, להנחיל אוהבי יש, נעלמות בד"ת, ואוצרותיהם אמלא, בשאר חכמות. שאמרו על ריב"ז שהיה יודע שיחות דקלים וכו', כדאיתא בסוכה כח, עיי"ש).

ואפשר לומר דטעמייהו דבית שמאי (באבות דר"נ פ"ב ה"ט) בתנאים הללו, היינו שיהיה חכם כלומר, מבין ובעל שכל כדי שתכף יבין מה שאמר רבו ולא יאבד הזמן. וענו, שאם הוא גאה מה יועיל כי יפגע בו רבו וילמדהו, הלא כל מה שלמד התעייף עיניך בו ואיננו. כמו שאמרו רז"ל, דמי שהוא גאה חכמתו מסתלקת ממנו, ונמצא רבו יגיע לריק. וכן אבות, משום דרז"ל אמרו בפרק חלק: "בלב נבון תנוח חכמה" (משלי יד, לג) זה ת"ח בן ת"ח. ונמצא כשהוא בן אבות מצליח שזכות אבותיו מסייעתו, ולבו לב נבון ונחה עליו רוח חכמה. ועשיר כלומר, שיש לו די מחסורו, שלא יהנה מכבוד התורה ונוטל חייו מן העולם. וב"ה סברי שא"כ תתמעט התורה מישראל, לכן יש ללמד לכל אדם. והתורה אגוני ואצולי מצלא ויחזור למוטב ואין לדקדק בזה.

(חיד"א, זרוע ימין)

והעמידו תלמידים הרבה כלומר, שירבו בישיבה כדי שיעמידו תלמידים הרבה ולא תהא תורה משתכחת. ולא ידקדקו יותר מדאי שלא להושיב בפניהם אלא בעלי תריסין, אלא יסבירו פנים לכל הבא לפניהם, שהעצים הקטנים מדליקין לגדולין, ולא אמרו (חולין קלג). שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון, אלא במי שמידותיו מגוננות, שזה בודאי ראוי להרחיקו הרחקה יתרה.

(המאירי)

ויש לפרש והעמידו שהוא טוב על ענין הדין שהזכר, הו מתונים בדין. וכן בכל הוראה שיעמידו בה תלמידים הרבה לישא וליתן בדבר כדי שיתברר הענין מבין כולם, ועל הדרך שאמרו (סנהדרין ז): רב הונא כי הוה אתי ספק טריפתא לקמיה הוה מכניף ביה עשרה אמר כי היכי דלימטייה שיבא מכשורא.

(המאירי)

לאפוקי מדר"ג דאמר, כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לביהמ"ד, קמ"ל שמלמדים תורה לכל אדם ואין צריך לבדוק אחריו, ובלבד שלא יהיה ידוע מענינו שמעשיו מקולקלים וסאגני שומעניה [עיי"ש ברכות כח.].

(רע"ב)

לכאורה קשה מאבות דרבי נתן על מחלוקתו של ר"ג וראב"ע (ברכות כח.): כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש, וראב"ע נתן רשות שיכנסו כולם, כל דלא קים לן בגויה שאינו הגון, ותרווייהו אתו דלא כב"ה דסברי שישנה לכל אחד ואף לפושעים, ואפשר לומר דר"ג וראב"ע מיירי בתלמידים שכבר למדו תורה, דאז לר"ג צריך שיהיה ודאי תוכו כברו ומן הסתם לא יכנס, וראב"ע סבר דמן הסתם יכנס, אך אי ידעינן שאין תוכו כברו, אף שכבר למד תורה והוה ס"ד דכבר ידע תורה דיכנס, קמ"ל דלא יכנס. דלפי האמת זה שלמד תורה ויודעין שאין תוכו כברו, הוא יותר חמור ממי שלא למד ואין תוכו כברו, דמי שלא למד עדיין יש לומר שהתורה מחזירתו למוטב, ובהא הוא דמיירי ב"ה במי שלא למד עדיין והוא פושע דשרי ללמדו אולי ישוב. א"ג התם מיירי דוקא בביהמ"ד דיש לחוש שיחמיץ אחרים, וב"ה מיירי ללמדו לבדו והא שרי, דכיון דאין כאן חשש שיחמיץ אחרים יש ללמדו לו לבדו שמא ישוב.

(חיד"א, זרוע ימ"ן)

נקט לשון העמדה, כלומר להחזיק ידיהם בממון ובהספקה ע"ד "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג, יח), והזהירו זאת האזהרה לנביאים שהיו עשירים, שאין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, ובא להורות לעשירים שיחזיקו ידי לומדי התורה "כי בצל החכמה בצל הכסף" (קהלת ז, יב), [יש להוסיף את דברי המדרש פרשת קדושים (כה) "ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך" (דברים לג, יח), והלא יששכר גדול היה מזבולון, אלא שהיה זבולון מפרש מישוב ועוסק בפרקמטיה ובא ונותן לפיו של יששכר, נותן לו הכתוב שכר בעמלו, לפיכך נקרא הפסוק על שמו שנאמר "שמח זבולון", עיי"ש באותו ענין על שמעון אחי עזריה וכו', ויותר מפורש בסוטה כא. בפירש"י].

(מד"ש)

למה נאמר והעמידו תלמידים הרבה, ולמה לא נאמר רבים, אלא ע"ד מדרש ריו"ל שאם העמיד תלמידים בבחירתו יעמיד תלמידים בוקנותו, דכתיב "בבקר זרע

זרעך ולערב אל תנח ידך" (קהלת יא, ו) שלשון רבים רבוי זמן, שאינו נפטר בהוראת התלמידים בבחירתו, אלא גם כן בזקנותו החובה מוטלת עליו להרביץ תורה. [והראיה מדברי הרשב"ץ (מגן אבות) שמביא את הגמ' ביבמות שר"ע העמיד עשרים וארבעה אלף תלמידים וכולם מתו מפסח עד פרוס עצרת, מפני שהיתה עינם צרה זה לזה, ובעת זקנותו העמיד חמשה תלמידים והם: ר' מאיר ור' נחמיה ור' יהודה ור' שמעון ור' אליעזר שלמדו תורה בכל ישראל].

(בית אבות)

התורה היתה צריכה לעבור ולהתגלות בעוה"ז דרך חמשה צנורות שהם גופי תורה, דהיינו: משה, יהושע, זקנים, נביאים ואנכה"ג. לפיכך אנשי כנה"ג אמרו והעמידו תלמידים הרבה, כי עד [שלא] נגמרו חמשת התוצאות של התורה לא היה אפשר להשיג ממנה זולת מה שבא בקבלה, ולא היתה מציאות שהשכל העצמי יאיר וישיג מהתורה. אבל אחרי כן שכבר עברה התורה דרך כל חמשת התוצאות הללו, מני אז חדרה התורה באורות השכל של התלמידי חכמים, ודרוש רק להאיר ולהעיר את השכל, ומכיון שאחת מהסיבות המעוררות ומאירות את השכל הוא הלימוד עם תלמידים, בבחינת ומתלמידי יותר מכולם, עוררו אנשי כנה"ג להעמיד תלמידים הרבה.

(מי מרוס)

כמו שהמדות המצינות את ישראל נמשכים דרך שלשת האבות, כך התורה היתה צריכה לעבור חמשת צנורות אלקים עד שתתגלה לכל שכבות העם ושהם יהגו בשכלם להעיר ולהאיר את התורה בכל מאויה. שעת הברקה לעינינו נמסרה בקבלה אחרי שאנשי כנה"ג הורו את הדרך, והקימו את מבואות החיים, והעמידו תלמידים הרבה, מה עצים קטנים מדליקים את הגדולים. וזהו בהארת השכל ובנית חדושים וסברות, משא"כ קודם היתה בקבלה איש מפי איש.

ועשו פיג לתורה. שלא לפסוק דין על חברו שרואהו שעושה דבר לא טוב, אלא לדון אותו לכף זכות. ועשו סייג לתורה, סייג לדעת את מי לדון לכף זכות ואת מי לדון לכף חובה, כי את הרשע מצוה לדונו לכף חובה.

(נוצר חסד)

כל ענין של סייג לתורה למדה התורה לחכמים מענין נזיר, שכן אסרה לו התורה כל שדומה לזין, אצ"פ שעיקר האיסור אינו אלא שתית יין, אך יעשו הסיג לתורה במשמרת שנמסר בידם מה שמסרה לחכמים שיעשו בשאר כל המצוות למען דעת שזה רצונו של מקום [עיי"ש מד"ר שמות פרק טז].

(מסילת ישרים)

וכתב רבינו יונה זצ"ל בפירושו על הפסוק: "אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך" (משלי כב, כח), נכון לפרשו על דרך משל, כי לא הוצרך עתה להזהיר על הגזל, שאין דרך הספר הזה להזהיר על האזהרות הכתובות בתורה, אם לא לחדש דבר. וביאור הדבר, אל תשנה מן המנהגים שתקנו אבותיך וזה טעם אשר עשו. ואם בספר משלי כך, במסכת אבות על אחת כמה וכמה. [עיי"ש ר' יונה פרק כב, פסוק כח].

(יעב"ץ החסיד)

והסייג הוא דבר גדול ומשובח, לעשות סייג וגדר למצוות לבל יוכל להכשל בהן הירא את דבר ה'. לכן המקיים את דברי חז"ל שהם סייגים למצוות של תורה חיבב היראה, ממי שעושה המצוה עצמה. כי אין עשיית המצוה הוכחה ליראה כמו השומר סייגים שהוא נזהר מתחילה שלא יבוא לידי פשיעה. אבל מי שעושה את המצוה ואינו מקיים את הסייג שלה, מראה לנו כי אם ייטב בעיניו לעשות מצוה, לא ירע בעיניו אם יפשע בה. ולפרוץ פרץ לא חש מפני היראה, ו"פרוץ גדר ישכנו נחש" (קהלת י, ח). [האדם אסור לו לבטוח על מעמדו, שמא יכשל במצוה גופא, והירא את ה' נזהר היטב לקיים את הסייגים שקבעו לנו חכמים, שלא נבוא ח"ו להכשל ולהחסיר במצוות שהם תקון הגוף והנפש].

(רבנו יונה)

ועתה בגלות בבל, התחילו לעשות תקונים וגדרים לקדש עצמן במותר להם שלא ליגע באסור תורה. ויראה לי בבאור זה [ועשו סייג לתורה] שהוא הזהיר להיות כל אדם שומר פתחי פיו לתת להם, בל יכביד השומעים בהם, וכ"ש כשמדבר בד"ת שלא ידבר בהם אלא בזמן הראוי, בשעור הראוי, ובמקום הראוי לו, ובדברים הראויים לו, אם מצדו ואם מצד השומעים. יעשה סייג לדרכיו ומדותיו, שלא יביאוהו הנהגותיו למדות פחותות, ויתרחק מן הכעור ומן הדומה לכעור. [יפה שתיקה לחכמים וק"ו לטפשים (פסחים צט)].

(המאירי)

אזהרה לחכם שישמור פתחי פיו וידבר בלשון צחה וקצרה, שלא יקוץ בדבריו את השומעים.

(מד"ש)

אחר שאמר והעמידו תלמידים הרבה, ימשך מזה שיצאו תלמידים שאינם מהוגנים. לכן אמרו שיעשו משמרת, כדי שהאנשים הרשעים והסכלים והבלתי הגונים לא יהרסו לעבור על המוזהר עליהם.

(מד"ש)

אזהרה שיעשו סייגים לתורה, לפי שהרשעים רבים והצדיקים מועטים, וטבע האדם מתאוה לאכול דברים המרים לנפש ומתוקים לגוף, והדברים האסורים ואפילו שיהיו מאוסין, דרך יצר הרע להשתוקק אליהם. ולכן צוו אלו השלמים לעשות גדרים וסייגים לתורה, כדי שיעבור ראשונה על הסייגים והגדר ולא יבואו לעבור על ד"ת. על דרך מה שאמר הכתוב: "ואל אשה בנדת טומאתה וארוז"ל שלא יגע בה וינשקנה, ואפילו ליגע בה באצבע קטנה (שבת יג). וארוז"ל אינו דומה כרם המוקף לשאינו מוקף.

(מד"ש)

הוא פתח גדול לקיום התורה, וכל דור ודור רשאי לתקן תקנות במה שהעם נכשלים בהם לעבור ד"ת, ולולי התקנות האלה התורה נופלת מעט מעט, וכמו שארוז"ל, אינו דומה כרם וכו'. נולמה אמרו חכמים עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העברה (עיי"ש ברכות ט). לא יקרא אדם לאור הנר שמא יטה, אמר ר' ישמעאל בן אלישע אני אקרא ולא אטה, פעם אחת קרא ובקש להטות, אמר: כמה גדולים דברי חכמים, שהיו אומרים לא יקרא לאור הנר. ר"נ קרא והטה וכתב על פנקסו, אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת ולכשיבנה בית המקדש אני אביא חטאת שמנה (שבת יב). כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה (ברכות ד:).

(רשב"ץ)

יש לתמוה למה אמרו בזה חייב מיתה יותר משאר מקומות שאסרו חכמים כמה דברים. וי"ל מפני שבזה אפילו חכמים מודים דמן הדין זמנה כל הלילה; אלא שעשו סייג כדי להרחיק את האדם מן העברה. ואולי יאמר בלבו כיון שאין זה

אלא סייג בעלמא לא אחוש בדבר, כי עדיין יש לי פנאי כל הלילה. משום הכי הוצרכו בכאן להזהיר יותר, ולהודיע שהעובר על דבריהם אפילו בדבר שמותר מן הדין, כיון שגדרו הם והוא פורץ גדר זה, ישכנו נחש [אבל אם קרה לו אונס מהדין אחר חצות קורא. עיי"ש יבמות כא. בסוגיא זו ועירובין כא:].

(ר"ג, ברכות דף ד' ע"ב)

דבר נורא ונפלא מצינו בפרוש ריקנטי ז"ל ריש משפטים בשם מדרש רות שבוה"ק, מגודל ענין הסייג. ואמר שם כי הדיין שלא מחמיר לעשות סייג לא יזכה לעוה"ב, כי חסרה לו מצות הסייג, ופשוט הוא דלאו דוקא בדיין, שהרי כל אדם הוא דיין לדון בין טוב לרע. והנה ביאור דברי הריקנטי הללו הוא, כי כל ענין שישאף אליו האדם בפנים לבבו, בטבעו הוא כי יחוש עליו כמה חששות ויעשה סייגים ושמירות מעולות שלא יאבד ממנו, ואם נראה כי איננו חושש לעשות סייג, זה לאות כי מעשה המצוה חיצוני הוא אצלו (לבוש ולא חיים, ולא שייך בכאלה חיי עולם הבא).

(מכתב מאליהו, להרב א. א. דסלר ז"ל. עמ' 227)

*

ב.

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה, הוא היה אומר, על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. מהנשארים מהן לבסוף, ולכן בצאתו מסר לבני דורו ג' מפתחות זהב לכל אוצרות הצלחות.

(תפארת ישראל)

כנסת הגדולה התחלקו לשתי בחינות. האחת, מצד החיבור של כולם ביחד והם אמרו מוסר אחד, והבחינה השנית, מצד הפרט שהיה שמעון הצדיק משירי כנסת הגדולה והוא אמר מוסר בפני עצמו דברי יסוד העולם, שזה בא אחר יסוד התורה שאמרו למעלה אנשי כנסת הגדולה.

(מהר"ל, דרך החיים)

משירי, ר"ל מאחרוניהם, שהרי הוא היה בתחילת בית שני. עמידת וסיבת קיומו היא זכות התורה, היא שעמדה לאבותינו ולנו, מציאות האדם להיות בו בשלמות. והשלמות אמנם היא בג' דברים. א. שלימות המדות, והוא הרמוז בגמ"ח. ב. ידיעות הפינות העיוניות במציאות השם ואחדותו והעדר כל גשמיות וכל תוספת וכל רבוי ממנו, והוא הנרמז במלת תורה כלומר, דבר שיש עליו מצד השכל. ג. ידיעות הפינות המקובלות באמונת חי העולם והנמשכים אחריה באמונת גמול, עונש והשגחה ושינוי הטבעיים שהם נמשכים אחר אמונת חידוש העולם. והוא הנרמז בעבודה, כי הקרבנות והוידויים ומיני התעלות והחרטה על המעשים הרעים והתשובה מהם הם תולדות זאת האמונה.

(המאיר)

והאחרון מן החבורה הטהורה ההיא, הוא ראשית החכמים, הנזכרים במשנה והוא שמעון הצדיק והיה כהן גדול בדור. שלשה דברים מכוונים: תורה—חכמה, גמ"ח—מעלת המדות, עבודה—שמירת התורה, הם הקרבנות תהיה התמדת תקון העולם וסדור מציאותו על הדרך השלם.

(רמב"ם)

נראה לי שאלה השלשה דברים הם כנגד שלשה חלקים שהעולם מתחלק אליהם: עולם המלאכים, עולם הגלגלים ועולם השפל. עולם המלאכים כנגד עסק התורה, וכמו שאמרו חז"ל: "ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" (מלאכי ב, ז) בזמן שעוסק בתורה הרי הוא כמלאך ה' צבאות ואם לאו הרי הוא נחשב ככהמה. וידוע כי בזה נדמה למלאכים כי הם שכל נבדל. וכנגד עולם הגלגלים הוא עבודת ה' ברוך הוא, וכן הוא אומר "כל הבא לצבא צבא לעבוד" (במדבר ז, כג), וכתוב "כל צבאיו משרתיו עושי רצונו" (תהלים קג, כא), וכנגד עולם השפל גמילות חסדים. וידוע כי עיקר קיום זה העולם על גמ"ח שאלמלא כן לא יצוייר קיומו, כי לא יבנו בית ולא יתעסקו בפריה ורבייה ולא יצטערו בגדול בנים ובנות. (יעב"ץ החסיד)

עולם המלאכים, הם נמצאים רוחניים שנבראו לעשות שליחותו של הבורא יתברך בכל מה שיחפוץ. המלאכים כולם הנה הם משרתיו ית' עושי דברו. וכל דברי העולם נעשים על ידיהם בין לטוב ובין לרע (רמח"ל מאמר העיקרים). לכן מי שעוסק בתורה שהיא חפצו של הקב"ה לישראל, ויעודם, הרי הוא מקיים את שליחותו ומתעלה מהעולם הגשמי לרוממות רוחנית כהלכה. ובהכרח שהמלאכים פועלים את שליחותם לקיום העולם ומעמדו, כך העוסקים בתורה שממלאים שליחותם העולם קיים בשבילם. ולכן אם לא ממלא שליחותו הרי הוא ככהמה. עולם הגלגלים, כל הכוכבים והגלגלים כולם בעלי נפש ודעה והשכל הם. והם חיים ועומדין ומכירין את מי שאמר והיה העולם. כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרים כמו המלאכים, וכשם שמכירין את הקב"ה כך מכירין את עצמם (רמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ג ה"ט, זיל גמור שם). מערכת הגלגלים שהם זכים וטהורים ומקיפים את העולם כל אחד לפי סדרו הקבוע. זהו עגין הקרבנות ומשמרותיהם שהם זכים וטהורים וממלאים את תפקידם בסדר הקבוע לצבא על עבודת הקרבנות. "להקריב אשה ריח ניחוח לה'" (ויקרא א, ט). ובעונותינו הרבים שחרב ביהמ"ק ובטלה העבודה, לע"צ הוסרה העטרה וגלינו מארצנו, ותפלות תוקנו כנגד הקרבנות.

עולם השפל הוא עולמנו, שכולנו במדרגת גוף אחד, משא"כ במערכת המלאכים והגלגלים שכל אחד ממונה לעשות תפקיד מסויים. ולכן "איש לרעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק" (ישעיה מא, ו), ויגמל חסד לרעהו. וכל העולם הוא פרוזודור בפני הטרקלין לעתיד לבוא.

העולם עומד, ר"ל בשביל דברים אלו נברא העולם. מפני שהם רצון הקב"ה, ר"ל שנברא העולם בשביל בריותיו, שעתידין להיות רצון לפניו ע"י עשית הדברים האלו. ואלו השלשה הם עמודים גדולים שבשבילם יגיעו לכל הדברים שאחז"ל שהעולם עומד בשבילם.

(רבנו יונה)

יש לדקדק שבכלל התורה הם העבודה והגמילות חסדים, ונראה לי שעל הגיון התורה קאמר על התורה, ועל המעשה אמר עבודה וגמ"ח. או נפרש העבודה עבודת הלב שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג), ואפילו תהיה עבודת הקרבנות, גם בהקרבנות עיקר גדול הוא המחשבה, שהמחשבה בהם פוסלת ומכשרת. וגמ"ח זה המעשה, וכלל בשלשה דברים אלו המחשבה, הדיבור והמעשה.

(מד"ש, בשם ר' יוסף בן נחמ"אס)

פירוש, העולם אינו מתקיים אלא כשישתלם האדם בלמוד ובמעשה. והנה במעשה יש שני מינים. האחד, בין אדם למקום, והשני בין אדם לחברו. כנגד תורה — למוד, עבודה — כנגד מצוות בין אדם למקום. וגמ"ח — כנגד מצוות שבין אדם לחברו.

(שס)

שלשה דברים כנגד שלשה אבות. גמ"ח כנגד אברהם, "ויטע אשל" (בראשית כא, לג). עבודה כנגד יצחק, "השה לעולה בני" (בראשית כב, ח). תורה כנגד יעקב, "איש תם יושב אהלים" (בראשית כה, כז).

(מהר"ל)

יש להעיר, א. כי אחר שכלל כל אנשי כנה"ג כאחת ולא הזכיר כי אם מה שהיה מאמר, כלל את כולם באמרו הם אמרו ג' דברים, א"כ לא היה לו להביא רק מאמר מי שקבל מהם ולא מאמר אחד מהם, שאם הוא בא להשמיענו פרטות כל אחד מהם היה ראוי להביא מאמר כל אחד ואחד מכולם. כי לא יאומן ששום אחד מהם לא אמר אפילו דבר אחד שיהיה ראוי להאמר. ואם הוא כי זה לבדו נשאר אחר כולם והביאו לשלשל בו סדר הבאים אחריו, אנטיגונוס קבל משמעון הצדיק, א"כ לא הל"ל משיירי אלא שמעון הצדיק היה שיוור לכנסת הגדולה. ב. למה נקט התנא הוא היה אומר, ולא אמר הוא אמר כעין המשנה הקודמת שנאמר בה הם

אמרו שלשה דברים. ג. למה הדגיש המספר שלשה דברים. ד. למה הפסיק במלת "על" בין כל אחד ואחד ולא אמר תורה עבודה וגמ"ח. ה. למה סדרם בסדר הזה, ובפרט שידוע לנו מאמרם ז"ל שגמ"ח קדמה לתורה ולעבודה.

והתשובות לפי הסדר הם. רבינו הקדוש מסדר המשנה ראה, — והנה מדברי אנשי כנסת הגדולה יראה כי דעתם כי למוד גדול לבדו, — כי לא שתו לבם לתקון העולם על הנוגע אל המעשה כלל, כי אם על התורה לבדה, שעל כן היתה כל אזהרתם עליה באמרם הווי, העמידו ועשו. ע"כ אמר רבינו הקדוש: אל תלמד מהם בדבר הזה כי הלא שמעון הצדיק היה משיירי כנה"ג ולא האחרון שבכולם אלא בכלל שיוריהם. וגם לא אמר דבר זה פעם אחת כי אם הוא היה אומר, שהיתה מרגלא בפומיה לעיני כל הנשואים מהם עמו ולא חלקו עמו, ואדרבא הוא הוראה כי גם כולם מסכימים בדבר, כי על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמ"ח. הנה כי מלבד התורה שהיא עמוד אחד, יש שני עמודים עוד עמה התלויים במעשה, וא"כ אין לומר כי הסכמת אנשי כנסת הגדולה היתה שהתורה לבדה היא העיקר ולא המעשה כמאמרם ז"ל למוד גדול שמביא לידי מעשה (קידושין מ.), הנה כי אם לא היה מביא לידי מעשה הוא בלי מעשה אינו שלמות, וכמאמר התורה לשמור ולעשות, כי שניהם יחד יצטרכו.

הוא היה אומר, משמע פעם אחת. ושמעון הצדיק היה מרגלא בפומיה לעיני כל הנשואים, כמוזכר לעיל. הוא היה אומר, תמיד. אחז"ל וז"ל (שמו"ר): קודם מתן תורה היה העולם עומד בגמ"ח, כשניתנה תורה היו שני דברים, והיה העולם רותח עד שהוקם המשכן והיו שלשה. ע"כ ראוי לשים לב אם על שלשה העולם עומד איך היה זמן שעמד באחד ואח"כ בשנים, ואיך על אחד לא היה רותח עד שהיו שנים. והתשובה, כי קודם מתן תורה עמוד אחד היה מספיק כי לא היו עוונות, כי עדיין לא נצטוו, כי אם אין תורה אין מצוה, ע"כ לא היה העולם רותח באחד. אך בהגתן התורה היה רותח על עוברי מצוותיה, כי אין התורה מקיימת לעוברים, על כן באה עבודה לכפר על החוטאים בה.

ונבוא אל הענין והוא, כי התורה כנשמה אל העולם לקיימו וע"כ עליה מתקיים אך יש עוברים בשוגג ויש במזיד ואיך יתקיים העולם, כי אפס כי לא יחדלו עוברי מצוותיה. על כן על השוגג צריך עבודה שהיא באה על שגגות, ולתקן המזיד בל יתבטל עליו העולם, היה הגמ"ח תקונו. כי הלא אין טעם לשיתקיים העולם בהיות עוברים במזיד אם לא בתורת חסד, על כן צריך גמ"ח מדה כנגד מדה שבזכותם יעשה השי"ת חסד ולא יביט אל המזידים.

עכשיו מובן שהיה זמן שהעולם היה קיים על עמוד אחד ועל שני עמודים, ועתה מוכרחה העמידה על שלשתם, עומד, בלשון הווה. ולהיות שכל אחד ענין בפני עצמו הטיל מלת "על" בין כל אחד ואחד, כי התורה היא העיקר, אך כל השאר הם כל אחד תקון על דבר מעוברי התורה. עבודה על שונג, וגמ"ח על מזיד, ולכן לא נתחברו שלשתן. וגם אין ההתחלה גמ"ח כי אם מהתורה שהיא עיקר כי אין בור ירא חטא, והשנים תקנו העוברים עליה וז"א מנייגא.

(מהר"ם אלשיך, ידים משה)

על שלשה דברים העולם עומד דכתיב "וצדיק יסוד עולם" (משלי י, כה). ואמרו פ"ק דקידושין (מ) על הפסוק "אמרו צדיק כי טוב" (ישעיה ג, י) דהיינו טוב לשמים ולבריות. וזה שאמר על התורה, דודאי תלמוד גדול, ועל העבודה, דהוא טוב לשמים, ועל גמ"ח, דהוא טוב לבריות.

(חיד"א, זרוע ימין)

לפי שיטתו שהזהירו נביאים לאנשי כנה"ג ג' דברים: הו מתונים, העמידו תלמידים, ועשו סייג. גם פה שמעון הצדיק הזהיר את הדור הבא, שכן צפה ברוחו ובחכמתו שחכמי ישראל היו עתידים לבוא בגלות, ו"מלכה ושריה בגויים אין תורה" (איכה ב, ט). גם תבטל עבודת בית המקדש, וצפה גם כן ענין הפריצים ופושעי ישראל, שיהיו בגלות, ולכן השתדל להזהירם על זה, בתתו למוד נאה ומוסר הכרחי לחכמי המשנה הבאים אחריו, כמו שעשו אחרוני הנביאים לאנשי כנה"ג על שלשה ענינים: הו, העמידו ועשו. ככה שמעון הצדיק שהיה מאחרוני אנשי כנסת הגדולה הזהיר לחכמי המשנה בשלשה דברים אחריו: על התורה ועל העבודה ועל גמ"ח. כלומר, הזהירו בשמירת התורה פן תבואו לידי מינות ואפיקורסות וכפירת קבלת התורה שבע"פ. הזהירו בעבודת ביהמ"ק פן יבואו האויבים ויבטלוה. והזהירו בגמ"ח פן יקומו הפריצים ויהרגו איש ברעהו במכת חרב ואבדן.

(אברבנאל, נחלת אבות)

שמעון הצדיק בא להוסיף על דברי אנשי כנה"ג, מה שהם אמרו והעמידו, הוסיף ענין התורה ר"ל, העיון וההגות ("ובהם נהגה יומם ולילה"), מה שהם אמרו ועשו.

בין אדם למקום בלא תעשה, הוסיף עבודה כפירוש הר"ם שמירת המצוות בעשה, הראשונים לא הוסיפו כלל על מה שבין אדם לחבירו, ושמעון הצדיק הוסיף גמ"ח כנגד הו מתונים בדין, ואמר שהיה העולם עומד על שלשה אלו, לפי שבהם נכללה השלמות התורנית כולה בעיון ובמעשה. תורה — העמידו תלמידים. עבודה — ועשו סייג לתורה. גמ"ח — הו מתונים בדין.

על שלשה דברים העולם עומד. הם כנגד מה שיש באדם שלשה דברים : א. השכל — התורה. ב. הנפש החיוני — העבודה. ג. הגוף — גמילות חסדים. וכולם אין להם עמידה וקיום רק בו ית"ש.

(מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב העבודה פ"א)

שלש דרכים הם בעבודתו ית"ש : א. תורה — מה שאדם עושה בעצמו בעבודת הי"ת. ב. עבודה — המשכת כח ועזרה מלמעלה. ג. גמ"ח — לתת גם לאחרים משלו.

(שפת אמת)

על התורה. כאשר יש באדם תורה, הוא נחשב בריאה טובה בעצמו, שיש בו התורה השכלית. אבל אם אין בו תורה, אין האדם בעצמו נחשב טוב, כי חסרה ממנו התורה שהיא השלמת האדם, כי דבר שהוא שכלי הוא נבדל מן החומר לגמרי, והוא טוב גמור. ולכן התורה היא הטוב הגמור. ולפיכך שלימות האדם בעצמו הוא ע"י התורה בלבד ולא זולת זה. וזו"ש העולם עומד, שהאדם הוא בשלימות העולם יכול להתקיים, שתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, אם מקבלים את התורה מוטב, ואם לאו העולם חוזר לתוהו ובהו. אם אין האדם שומר היחס אל בוראו הרי אין בריאתו כלום. כי שלמות העולם בשביל התורה, ובכך התורה היא עמוד העולם. כי אין העולם מציאות נפרדת ח"ו זולת מהש"י. שהקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם (מד"ר בראשית), כי התורה היא סדר האדם באיזה מעשה יהיה נוהג ואיך יהיה מסדר במעשיו. וכמו שהתורה היא סדר האדם כך התורה היא סדר העולם. ובפ"ג דנדרים, א"ר אלעזר, גדולה תורה, שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיי" (ירמיהו לג, כה). והביאור, שהתורה היא שכלית ומדרגתה על העולם הגשמי, ואם אין התורה שהיא מתעלה על עולם הגשמי, אין קיום לעולם

שהוא למטה מן התורה. ובשביל כך התורה מקיימת ומעמידה את העולם הגשמי כמו כל דבר שהוא עליון מעמיד התחתון לו.

(מהר"ל)

השלמות האמיתית היא רק הדבקות בו יתברך. והוא מה שהיה דוד המלך אומר "ואני קרבת אלהים לי טוב" (תהלים עג, כח), ואומר "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתתי בבית ה' כל ימי חיי" (תהלים כז, ד). כי רק זה הוא הטוב וכל זולת זה שיחשיבוהו בני אדם לטוב אינו אלא הבל ושוא נתעה, כי לא די מה שקונה האדם בעצמו מעלה ושלמות, אלא שמציאות הבריאה כולה בכללה ובפרטה מתעלה ומשתלמת ובפרט ע"י התורה. [שמי שמשדל בהבנת ובידיעת מה שמסרו לנו מפירושיהם על ידי הנביאים, יקנה לפי השתדלותו שלמות על שלמותו]. שכן אמצעי אחד נתן לנו האל ית"ש שמדרגתו למעלה מכל שאר האמצעים המקרבים האדם לבוראו אליו, והוא תלמוד תורה.

(רמח"ל)

ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל בר' יצחק אמרי: מצינו שויתר הקב"ה על עבודת אלילים ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה שנאמר "על מה אבדה הארץ" (ירמיה ט, יא), על עבודת אלילים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן, אלא "על עזבם תורת" (שם).

ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר' אבא אמרי: כתיב "ואותי עזבו ואת תורת לא שמרו" (ירמיה טז, יא), הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה, המאור שבה היה מחזירן למוטב. רב הונא אמר, למוד תורה אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אריב"ל, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה.

(מדרש רבא, פתיחתא דאיכה רבתי)

העסק בתורה הוא נוגע לעצם החיות והקיום, וקיום עמידת העולמות בל יהרסו לגמרי. לכן האדם חייב לעסוק בתורה ולהגות בה בכל עת תמיד. כדי להעמיד ולקיים את כל העולמות כל רגע, ואם ח"ו היינו כולנו מניחים ומוניחים אותה מלהתעסק בה מכל וכל, גם העולמות כולם כרגע היו מתבטלים מכל וכל ח"ו. מה שאין כן בכל המצוות ואפילו מצות התפילה שגם אם היו ח"ו כל ישראל

מניחים ועוזבים להתפלל אליו ית"ש, לא היו חוזרים העולמות עבור זה לתהו ובהו. ולכן התפלה נקראת בפי רז"ל, חיי שעה, והתורה נקראת חיי עולם, העולם עומד על התורה.

(נפש החיים)

ועל העבודה. עבודת הקרבנות, כמו שלמדנו אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ (תענית כו:).

עבודה, שם כולל לכל שאר הדברים שהם עשית המצוות, לעשות רצון השי"ת, הכל נכלל תחת עבודה. ומקיים רצון יחשב אדם שלם וטוב לבורא. עבודה היא העמוד השני שהעולם עומד בשבילו, כי לא נבראו בנ"א אלא בשביל כבודו לעבדו. וממילא כאשר אין עובדים את הקב"ה וסרים מאתו מחויב להם החורבן והאבדון מן העולם, כי אין העולם מציאות נפרדת ח"ו זולת מהשי"ת. ולפיכך אמרו כי העולם עומד על העבודה, כי אם לא היתה העבודה, היה האדם עומד בפני עצמו ואין לו קיום מצד עצמו רק מצד השי"ת, ובוהו שישראל עובדים להשי"ת, בזה הם שייכים אליו, ולכך יש להם קיום ולא זולת זה. כי כל ענין העבודה מורה שהכל נקנה אל השי"ת והוא שלו "כי לי בני ישראל עבדים".

ונקראת הקרבת הקרבן, עבודה. כמו שהעבד קנוי לרבו והוא ממונו שלו, ולכן כאשר מביא קרבן להשי"ת מורה שהוא שלו, ואין לך עבודה יותר מזה. כי כאשר נתלה האדם באחר ומוסר נפשו אליו מורה שהוא שלו, כך הוא בעבודת הבורא ית"ש שנתלה בו ומקריב נפשו אליו בכל לב, הרי מורה שהוא שלו, כי הוא צריך צרכיו מאת הבורא ית"ש, וזו העבודה מורה על אחדותו שהעבד עושה עבודה ומקבל ספוקו.

(מהר"ל)

הקב"ה חפץ ורצה שתרבה טובת ברואיו בכל זמניהם והכין להם עבודה, זו תפילה. כי מן הסדרים שסדרה החכמה העליונה להיות הגבראים מקבלים שפע ממנו ית"ש, צריך שיתעוררו ויתקרבו אליו ויבקשו פניו, וכפי התעוררותם אליו, כן ימשיך אליהם שפע, ואם לא יתעוררו, לא ימשך עליהם. ענין עבודה זו, דבר יום ביומו, שעל ידה ימשך שפע הצלחה וברכה כפי מה שהם צריכים לפי מצבם.

(רמח"ל)

אין התפלה באה כתקונה כי אם מתוך המחשבה. שבאמת הנשמה היא תמיד מתפללת, אלא שבשעת התפילה היא מתגלה בפועל, וזהו העונג של התפילה. הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו (ברכות כא.). התפילה היא לנו ולעולם כולו הכרח גמור, מרומם הוא האדם בתפילה את כל היצור. מאחד הוא עמו את כל היש, מעלה את הכל. מרומם את הכל למקור הברכה ומקור החיים. התפילה היא מלמטה למעלה מתוך אותו המעיין המלא קדושה טבעית שבלבנו, הרינו דולים, מוציאים, את הרגשותיו העדינות מן הכח אל הפעל. "צמאה נפשי לאלקים לאל חי" (תהלים מב, ג). (מרן הרב זצ"ל, בראש סדרו "עולת ראייה")

עיקר כלי הזין של האיש הישראלי הוא התפילה, עיקר החיות מקבלים מהתפילה, על כן צריך להתפלל בכל כוחו. מנא ליה דבתפילה, דתניא "לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם", איזו היא עבודה שבלב, הוי אומר זו תפילה. (מוהר"ן, לקוטי עצות)

התפילה היא במקום הקרבן, ולכך צריך להזהר שתהא דוגמת הקרבן בכונה, ולא יערב בה מחשבה אחרת כמו מחשבה שפוסלת בקדשים. ומעומד, דומיא דעבודה, וקביעות מקום, כמו הקרבנות, שכל אחד קבוע מקומו לשחיתתו ומתן דמיו. ושלא יחוץ דבר בינו לקיר, דומיא דקרבן שהחציצה פוסלת בינו לכלי. וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפילה כמו בגדי כהונה. [בית הכנסת הוא מקדש מעט, ובדיני ביהכ"נ נאמר, שצריכים לכבד ולנהג בקדוש, וכן בסדר המבנה יש הרמוניה והתאמה למקדש].

(שו"ע או"ח צח, ד)

הענין שעבודת התפילה היא במקום עבודת הקרבן, וכמו שענין הקרבן היה נפש הבהמה למעלה, ולכן עיקר הכפרה היה תלוי בזריקת הדם הוא הנפש. "כי נפש הבשר בדם" (עיי"ש ויקרא יז, יב). וכן הקטרת האמורים עיקרם היה להעלאת הנפש. כן עיקר ענין התפילה הוא להעלות ולמסור ולדבק נפשו למעלה, כי כח הדבור של האדם נקרא נפש, כמו שכתוב "ויהיה אדם לנפש חיה" (בראשית ב, ז) ותרגם אונקלוס, לרוח ממללא. וכן נראה לעין שבכל דבור שהאדם מוציא מפיו יוצא מפיו רוח והבל. הלב והדבור הוא עיקר נפש האדם, שזה יתרון האדם מן הבהמה, אם כן כל תיבה היוצאת מפי האדם היא כח וחלק מנפשו. לזאת, בעת

עמדו להתפלל לפני קונו ית"ש יפשיט גופו מעל נפשו היינו, שיסיר כל רעיוני
ההבלים הבאים מכוחות הגוף [עי' שו"ע או"ח סימן צח]. (נפש החיים)

אמר הרבי מקוברין, כתוב "בא אתה וכל ביתך אל התיבה" (בראשית ז, א)
היינו, כשאומר אתה תיבה לפני השי"ת, הכנס בכל אברייך לתוכה. שאל אחד מן
השומעים: איך יוכל האדם הגדול להכנס לתוך התיבה הקטנה? השיב לו הרבי,
מי שרואה עצמו גדול מן התיבה אין לי עסק עמו.

אמר השרף מסטרליסק, כתוב "והבל הביא גם הוא" (בראשית ד, ד), הביא את
ה"הוא" שלו כלומר, הביא את עצמו, רק מי שמביא את עצמו, קרבנו כשר.

"אדם כי יקריב מכם קרבן לה'" (ויקרא א, ב), מה שהאדם מקריב מגופו, שיש
לו הכנעה ולב נשבר, הוא הוא הקרבן האמיתי. אם הקרבן אינו מלוה בתשובה
והכנעה, אין השי"ת חפץ בו, "אין חפץ בכסילים" (קהלת ה, ג). "אדם כי יקריב
מכם", אם מקריב הוא ממנו, מן האני שלו, הרי זה קרבן לה'. (ספורנו)

ארז"ל (ברכות ז): תפילה מן הדברים שעומדים ברומו של עולם, שהנהו עמוד
אחד שבשבילו העולם נברא. ארז"ל (סנהדרין לז), כל אחד ואחד חייב לומר
בשבילי נברא העולם. עליו מוטלת החובה להתפלל ולהעמיד את עולמו, ומתוך
הפרט מצטרף אל הכלל.

שאלו לר' מגדל מקוצק על הכתוב "ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך"
(שמות כב, כה), מפני מה נאמר מתחילה בלשון רבים ולבסוף בלשון יחיד?
הסביר, עבודה זו תפילה. כשאדם מתפלל, ואף אם הוא מתפלל ביחידות בחדרי
חדרים, צריך הוא להתקשר עם כלל ישראל, וכן הוא בכל תפילה אמיתית, שהרי
הכלל הוא המתפלל. אבל כשאדם אוכל, אפילו אם רבים מסובים עמו, הרי כל
אחד אוכל לעצמו.

תורה — בין אדם לעצמו, עבודה — בין אדם לקונו, גמ"ח — בין אדם לחברו.
(הגר"א)

[צריך להשלים על גמ"ח]

ג.

אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק, הוא היה אומר, אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם.

אנטיגנוס איש סוכו. יש קשר בין המשנה הזאת לקודמת, אל תשמר את שלשת חיוביך: תורה, עבודה ווגמ"ח כעבד שפל במדותיו, שבעד כל שמוש קל שיעשה לרבו יבקש שכר, כי כל כונתו לטובת עצמו, אלא חשוב עצמך כעבד נרצע לעבודתו יתברך, שגופו קנוי לרבו, ואיך יעז לבקש שכר?!

(תפארת ישראל)

אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס. מה שכתב לשון פרס ולא לשון שכר, כי פרס הוא מלשון חצי, וזש"ה "אורך ימים בימינה, בשמאלה עשר וכבוד" (משלי ג, טז), ורז"ל דרשו: אורך ימים בימינה, למימינים בה שלומדים תורה לשמה, שלא על מנת לקבל פרס, אורך ימים איכא וכל שכן עשר וכבוד. בשמאלה עשר וכבוד, למשמאילים, שלומדים שלא לשמה, דהיינו על מנת לקבל פרס, עושר וכבוד איכא, אורך ימים ליכא. נמצא שהמשמאילים לוקחים חצי דבר והוא עושר וכבוד בלבד אשר בשמאל, אבל הלומדים לשמה, יתקיים בהם מה שאמר הכתוב: "כי ימין ושמאל תפרוצי" (ישעיה נד, ג), שלוקחים שכר שלם מימין ומשמאל.

וכן ארז"ל, הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם (ברכות לה:), יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. וזה הענין, שימין כולל את השמאל, מה שאין כן להיפך, שאין שמאל כולל את הימין, שבתר חשיבות אצלינו "ימין ה' עושה חיל" (תהלים קיח טו). וזהו אל תהיו משמשין את הקב"ה על מנת לקבל חצי דבר, כמבואר. (חסדי אבות, לר' חיים יוסף בא"ח)

אנטיגנוס היה אומר: אתה בן אדם, אצוה אותך, שלא תעבוד את ה' על מנת שייטיב לך ויספק לך צרכיך. שאם תהיה עבודתך לה' בצורה כזאת, דע לך שעבודתך בטלה ותגרום לך שיפשפשו במעשיך. אלא תהיה עבודתך לבו"ת

על מנת שלא יתן לך שום דבר, כמו עבודת השמש והירח והמלאכים. ובגלל זה יהיה מורא ה' עליכם, כמו שמצאנו בר' שמעון (תענית כה.) פעם אחת הוצרכו ישראל לגשמים, שלא ירדו כרגיל, עמד ר' שמעון וכעס על השמים, ואמר להם תתביישו, ותכסו את פניכם, וייראו השמים ממנו ונתקדרו השמים בעבים וירדו גשמים ברבוי. ולמדנו מזה שכשיהיו ישראל עושים רצון ה' והולכים בדרכיו, תמיד תהיה אימתם על השמים העליונים. ראיה למאמר המשנה ויהי מורא שמים עליכם. [כלומר, שפחד שמים — גשמים, כדלעיל, בזמן שעושין ישראל רצונו של מקום מורא שמים עליהם].

(ר' דוד הנגיד)

לכאורה תמוה, דבתחילה אמר לשון אזהרה "אל תהיו" ואח"כ אמר לשון עצה "אלא הו" ? ועוד שהוא כפל לשון [בו בזמן שיכול לומר עבדו את הרב שלא על מנת לקבל פרס] ? והענין, דשלשה סוגי עושים: א. הלומד בשביל פניות בכדי שיקראוני רבי וכו', והוא מפני עושר וכבוד. ב. שלומד בשביל הברוא, שימצא חן בעיניו, ויתן לו שכר בעוה"ב. ג. רק טוב ביראת ה' כאשר ציונו לשמור ולעשות ולא לשום פניה כלל. ולזה אמר תחילה לשון אזהרה ושלילה, "אל תהיו", על פניה א' וב'. ועל כונתו הג' אומר "אלא הו", שתשתדלו עצמכם לבוא לידי כך ללמוד בלי פניה כלל. [עשה דברים לשם פעלם, לשם הקב"ה שפעלם וצוה עליהם (ר"ן נדרים סב), ודבר בהם לשמם, כל דבורך ומשאך בדברי תורה, יהיה לשם התורה, כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלוט, ולא לקנטר ולהתגאות (רא"ש, שם)].

(הגר"א)

צ"ל לשון פרס שהוא חצאין, וכן שואל הוא מה שייכות הסיפא ויהי מורא שמים עליכם, להצעת הרישא. וביאר זה לפי מה שאמרו רז"ל (יבמות סג): כל אדם שאינו נשוי אינו גקרא אדם שלם אלא פלג גוף. הגם שלפי פשוטו הוא אמת, אבל יש בזה גם כן רמז מוסרי, והיינו כי אדם הוא חומר וצורה ועיקר התכלית שלו שיעשה מהחומר צורה, וכמו שהוא בדרך פרט כך הוא בדרך כלל, אנשי המוניים מישראל הם בעלי החומר, ואילו שלומי אמוני ישראל הם הצורה, וגם בהכללות הוא לעשות מהחומר צורה, והוא לאכללא שמאלא בימינא. [כלומר, לכללו את החלשים תחת כה הימין וחשיבותו, ואז יתקבל חומר בעל צורה, שהחלק החלש המתעטר בכח ימין יש לו חשיבות גם כן].

והנה בעלי הצורה הם הכשירים שמצד ימין נקרא איש, והחומר שמצד שמאל נקרא אשה, והם ההמונים. נמצא, זה שתיקן רק את עצמו ולא זולתו עדיין הוא פלג גוף שהוא נשמה בלא גוף, מה שאין כן כשנשא אשה, שהוא על ידי קדושין שקידש החומר לעשות צורה, זהו נקרא אדם שלם. ובזה יובן מאמרם ז"ל: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, שתיקן חצי פרצוף הגוף שהוא הנשמה הנקראת צורה, והיא רק חלק אחד, ואת החלק השני הנקרא חומר וגוף שהם אנשי המוני ישראל, לא תיקן. אלא הוא וכו' שלא על מנת לקבל פרס רק שיהיה אדם שלם, וכאמור שיקשט גם את עצמו וגם את זולתו. [כלומר, לא רק שילמד ויתקן את השלמים, אלא אפילו את הפשוטים, המוני עם ישראל, שהם החומר, צריך לתקנם. ובזה מקים גוף שלם ולא פרס ופלג כראות עיניו, שכן אינה מדרכי השי"ת].

ואחר כל זה אל יבטח ביצרו. ואמרו, ויהי מורא שמים עליכם, שהיא שורש כל מיני היראה, ששאר מיני היראה הם לבושים ואמצעים שנתעורר בעוה"ז לתכלית שהיא היראה הפנימית. כי הנה חיוב מטבע בריאת העולם המחייב שיהא מדרגת היראה, מתפשט בכל הנבראים שבעולם. והנסיון מעיד כי טבע העכבר לירוא מהחתול ומורא אדם על אדם וכו', והיראה התכליתית הפנימית היא יראת שמים, יראת הרוממות, ומי שאינו רוצה לידבק ביראה שהיא יראת ה', אזי נופל תחת הרבה מיני יראות שבחיוב טבע בריאת העולם. ולזאת אמר התנא, ויהי מורא שמים עליכם.

(אמרי נועם)

בספר פורת יוסף הקשה ממאמרם ז"ל, לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה, ואיך אמר התנא פה בלשון שלילה, אל תהיו וכו', וכן יש לפרש מה בא כפל הלשון אל תהיו ואח"כ אלא הווי. הענין, שמסכת אבות היא משנת חסידים, ובאו רז"ל והודיעו שאי אפשר לאיש הרוצה להתנהג בדרכי הפרישות והחסידות לבוא למדרגה זו בפעם אחת, מהמדרגה התחתונה ועד לעליונה, אלא צריך שילך בהדרגה מעט מעט. וזוהי הדרך, שבתחילה יעסוק בתורה ומצוות ואפילו שלא לשמה וכו', על מנת לקבל פרס. לכן הודיענו התנא, אל תהיו, ר"ל שלא ישאר בהיותו במדרגה זו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, שלא לשם שמים, אלא שיצא אח"כ ממדרגה זו אל מדרגת השמוש שלא על מנת לקבל פרס, לשמה.

(שם)

יש לפרש על פי האמור בירושלמי תענית, דעת ר' אליעזר הסובר שבשעה שהעבד משמש את רבו, כל צרכו, הוא תובע פרסו ממנו. משמע שאין העבד מקבל פרס אלא כשגמר כל שמושיו על צד היותר טוב. ולפי זה מבאר מה שאמר אל תהיו כעבדים, שיהיה במחשבתכם שאתם עובדים אותו על הצד היותר טוב, וראוי לכם לקבל פרס, אלא הו' כעבדים המשמשים שלא על מנת לקבל פרס, שלעולם יקטן בעיניכם עבודתכם, שעוד לא עשיתם כראוי, שיהיה לכם המשפט לתבוע הפרס, לפי שיהיה בעיניכם שלא שימשתם עוד כל צרכו, כענין מאמרם ז"ל: משביעין אותו תהיה צדיק ואל תהיה רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה, היה בעיניך כרשע (גדה ל:).

(אמרי אמת)

"פרס" — יקרא הגמול אשר יגמל האדם ממי שאין לו טובה ממנו, אבל יעשה זה על דרך החסד והחנינה. ו"שכר" — הוא שנותן לו כמה שמגיע בדין. ואמר התנא, שאתם אל תעבדו את השי"ת על מנת שייטב לכם ויגמלכם חסד, ותקו לגמול ותעבדוהו בעבורו, אלא עבדוהו כעבדים שאינם מקוים להטבות ולא לגמילות חסד, אלא כעובדים מאהבה. ולא פטרם מיראה, ואמר אחרי זה, ויהי מורא שמים עליכם, דהיינו היראה.

(רמב"ם)

פרס, זהו חלק, מלשון פורס על שמע, וענינו שאלה פרטית, חלק אחד, ואמר אל תהיו וכו' על מנת לקבל פרס, רק פרס — פרוסה, אלא שאל דבר שהכל כלול בו, וזהו ויהי מורא שמים עליכם, כי בהיות לכם מורא שמים יהיה לכם הכל. [וזה ענינו, שעבודת התלמיד לרב תהיה בשלמות, מלאכת ה' נקיה וכנה, ולא רמיה. ואותו הדבר להיפך, שהרב לא יתן לתלמיד פרטי דברים מקוטעים, שכן דרך זו מביאה לידי סילוף וטשטוש המוחין בעבודת השי"ת, ולכן הזהירו שיהיה מורא שמים, שאם יש יראת שמים אין מקום לסילוף, וכששואלים, שואלים שאלה כוללת, ומקבלים תשובה כוללת].

(ר' יצחק מזולוח"י, מובא בפניני אבות)

י"ל ע"פ המהרש"ל שאומר שלפעמים יתכן שאף ששכר מצוה זו גדול משכר מצוה אחרת, מחויב לעשות קודם את המצוה ששכרה מועט, ואח"כ את המצוה

ששכרה גדול, כגון תלמוד תורה, "ותלמוד תורה כנגד כולם". אשר גדול שכרה משכר כל המצוות, ובכ"ז כשלומד ורואה אדם טובע בנהר, חייב להפסיק את למודו ולרוץ להציל את הטובע (סוטה כא: "חסיד שוטטה"). והנה העובד אצל מעביד, ויש לו לבחור באחת משתי העבודות, שהראשונה היא עבודה שנחוצה מאד לחברו, אבל שכרה מועט. והשנייה היא עבודה שאינה נחוצה כל כך אך שכרה מרובה, אך אם העיקר הוא לא התשלום, אלא עשית רצון חברו אזי יעשה את העבודה הנחוצה יותר, אף ששכרה מועט. וז"ש אל תהיו, כי אז הרי תעשו לא את הנחוץ אלא את שתקבלו עליו שכר יותר, אלא הו, כי אז תעשו את הנחוץ.

[מי שמקיים את עבודת השי"ת שהוא הרב, לשם השכר המרובה, שכל מטרתו וכונתו לכך, הריהו מסמא את עיניו ולא רואה לקיים את הנחוץ בשעתו, חביבה מצוה בשעתה, וכגון מת מצוה, ומצוה עוברת וכדומה, וזו היא האזהרה אל תהיו, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, תרי סרסורי איכא, ליבא ועינא. אלא הו, שלא תהיה המגמה והכונה לפרס, אזי האדם לא מעור את עיניו, ועושה את הנחוץ והעדיף. והעבודה שלמה וראויה כהלכה, וכהליכה בדרכי השי"ת, לעלות מעלה מעלה, ויהי מורא].

(ר' יהושע הלר, מובא בפניני אבות)

אנטיגנוס פרש שעור העבודה שעליה העולם עומד, בלשון "אל תהיו" אלא "היו". ומה ענין כפל המשפטים הללו? והכי יש לומר, שלא אמר אל תעבדו את ה' אלא עבדוהו. וזהו, כי יש שני סוגים העובדים את הרב: א. המקבלים דבר קצוב בעבור עבודתם בכל שנה ושנה, ואלה לא יקוו שכר אחר זולת זה, ובראותם כי לא יספיק להם השכר ההוא יסורו מעבודת האדון ההוא. ב. ילידי בית הרב וחניכיו, כי אין עבודתם תלויה באותו הפרס כלל, אבל יודעים הם בודאי כי בסוף עבודתם ירשו מעלות מופלאות, איש איש כפי עבודתו. ואלה לא יסורו לעולם מעבודתם בין ינתן להם הפרס, ובין לא ינתן להם הפרס. וצוה התנא שנהיה מהסוג השני, כי זה האחרון כבודו גדול מן הראשון בשני דברים: מצד הנעבד — השי"ת, ומצד העובד, והבאור: מצד הנעבד — כי המין הראשון אינם עובדים לרב כי אם לעצמם. מצד העובד — כי אין להם רק אותו הדבר הקצוב הניתן להם שנה בשנה, אבל המין השני, אין קץ למתן שכרם. כמו שאמר דוד המלך ע"ה: "אני עבדך בן אמתך" (תהלים קטז, טז). הנני משועבד לך, לעבודתך, ולא אסור ממנה לעולם, כיליד בית שעובד את רבו בתמידות ובשמחה. לא

מעבודת הנקנה שיברח אם יוכל. כי רוב העבדים הנמכרים הם גנבים או שבוים ולא עשו מאומה כי שמו אותם שם [בב"ד, המכניסים אותו לכלא], ולכן יעבדו את אדוניהם על כרחם ובעצבון. וזוהי לא העבודה הרצויה, על כן השתבח דוד בסוג השני, וזה שהתנא הורה לנו בגלוי אל תהיו כראשון, אלא הוה כשני. (יעב"ץ החסיד)

שלא תהיה עיקר עבודתכם בעשיית המצוות לתקות הגמול, כנער שאינו מכיר מעלת החכמה, ואינו רוצה ללמוד עד שישחדרוהו בפירות או במעות, או להשיג בה כבוד או תועלת, שכל זה הוא שלא לשמה, אלא שילמד למעלת החכמה והתורה. וכן הזהיר בעבודת הבורא בקיום המצוות, שתהא למעלת המצוה ולאהבת המצוה, מאהבה גמורה, כאדם שמשתדל תמיד להפיק רצון מי שחושק בו תמיד. ועוד יש לומר שהיתה כונת התנא שלא יטעו בני אדם בענין, צדיק ורע לו רשע וטוב לו (ברכות ז.), ומתוך כך בא להזהיר שלא יהרהר במדות ה' במה שיארעו לו מן הסבות וההפסדים וההזיקים בהפלגת עבודתו וחסידותו. ואפילו כשיעבוד יחשוב בעצמו זה, וכמתנה להיות עבודתו בחנם. וזו כונתו בלשון פרס, על שם ארוחה תמידית, ונקראת פרס ע"ש מחציתה בבקר ומחציתה בערב [והביא ראיות מהש"ס], ויכון לומר, שלא יעבדו לכוונה שיקדים הגמול לשעתו עד שתהיה תקותם לשכר הכופה לעבודה, אלא שידעו שהשכר ברוב הזמנים אינו לשעתו, אלא יאחרוהו קצת סבות לפעמים, או ימנעו לגמרי מהעוה"ז כמאמר הכתוב: "יש צדיקים אשר מגיע להם כמעשה הרשעים" (קהלת ה, יד), והוא מצד קצת העבירות שבידם, שרצון השי"ת להענישם בעולם הזה, כדי שיזכו לעולם שכולו טוב, ועל זה אמר: יהי מורא שמים עליכם. שאפילו בשעת העבודה תהיו נרתעים שמא יש עבירות בידכם ותענשו עליהם ולא תפקקו עם כל זה לומר למה זה אנכי, מה העבודה הזאת, שכבר נאמר בדרכי השי"ת: "ולא יקח שחד" (דברים י, יז), ופרשו בו שחד מצוות, שתעשה מצוה להעביר רוע העבירה. והפרטים האלה נעלמים מבני אדם.

(המאיר)

"ואהבת את ה'", ואיזו היא עבודה שלמה בבני אדם, הרוצה לשמש אוהבו, מפני אהבתו אותו מימי קדם, ואף אם ידע שלא יתן לו פרס. ואהבה כזו יש לאדם לאהוב עבודת ה'. ועל כן סמך זה לענין היראה ואמר, ויהי מורא שמים עליכם,

לעבוד את ה' מיראה ומאהבה. כעבד שעובד רבו מפני גדולתו ומעלה על דעתו שיכול לעונשו, ונמצא משמשו מיראה, לא מפני יראתו את העונש, אלא מפני גדולת הרב שיש בידו לענוש.

(רבנו יונה)

הוא כעבדים, דוגמת יליד בית, ולא מקנת כסף, שאע"פ שלא יתן לו האדם ארוחתו תמיד, מחוייב לעבוד אותו מצד חסדו שגדל אותו, ולעולם אינו בורח. לא כן העבדים הקנויים כי מגמת פניהם לברוח מן האדון. על כן אמר דוד: "אני עבדך בן אמתך" (תהלים קטז, טז), כעבד בן אמה שנתגדל בבית האדון, "פתחת למוסרי" (שם), ואין מטבעי לברוח מעבודתך רק אשמור עבודתך אף על פי שלא אהיה אסור באזיקים, ולכן אובח ואעבדך. ועל כן הזהיר התנא שתהיה העבודה כעבד העובד מאהבה, ודי לך מהשכר שתהיה מאוהבי השי"ת שומרי פקודיו.

(מהר"ם אלשקאר, מד"ש)

יש לדקדק בדברי התנא, מה פתח בלשון עבדים וסיים בלשון משמשים, דהוי ליה למימר כעבדים העובדים, או כשמשים המשמשים? והנה יש הפרש בין לשון עבודה ללשון שימוש. כי עבודה נקראת כל דבר הקשה, כענין עבודות האדמה וכו', ולשון עבודה נגזר מלשון עבד אשר הוא קנוי לעבוד כל עבודתו, וכל עבודת אדוניו עליו. כמ"ש: "בעבודה קשה בחומר ובלבנים" (שמות מ, יד). אמנם לשון שמוש הוא שמוש הקל, וכן מצינו שארז"ל, גדולה שמושה יותר מלמודה (ברכות ז:), והביאו ראייה ממה שאמר הכתוב: "אשר יצק מים על ידי אליהו" (מלכים ב ג, יא), הרי שדבר קל כזה נקרא שמוש, כתלמיד המשמש לפני רבו לכבדו. ובזה נבוא אל תכונת כוונת דברי אנטיגנוס שבהיותנו עבדים נרצעים אל הבורא ית"ש ילידי ביתו ומקנת כספו, שהוציאנו ממצרים ועשה עמנו נסים ונפלאות להיות לו לעבדים, וכמו שנאמר: "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים" (ויקרא כה, מב), וכיון שכן היה ראוי לנו לעבוד עבודת עבודה ועבודת משא, לא לשבות, ואנחנו בעוונות הרבים לא כן אנחנו עושים, אלא בערכי שמוש (כמבואר). ולכן אמר, כיון שאתם עבדים ואין אתם עושים רק השמוש הקל, אם כן ראוי לכם שתעשו שלא על מגת לקבל פרס אלא הווי כעבדים המשמשים, כלומר, אותו השמוש הקל, שאתם עושים, לפחות עשו אותו שלא ע"מ לקבל פרס, אבל מי שהוא עבד נאמן ומקיים את התורה כולה מאל"ף עד ת"ו,

לא דבר התנא, ואפשר שהוא לעבוד לקבל פרס. ולא דבר התנא ביחיד, אלא על הכלל, ולכן הוא פונה בלשון רבים.

(מד"ש)

התנא בא להזהיר את התלמידים כיצד לקיים את דברי קודמו ורבו שמעון הצדיק, שאמר שהעולם עומד על העבודה, ואמר להם תמיד, שלא יעבדו את השי"ת כעבד שהוא עובד על מנת לקבל פרס, כי העבודה הזאת איננה שלמה, כי הפרס חשוב בעיניו יותר מעבודת הרב, והעבודה השלמה שיעבוד העבד את רבו לאהבת רבו, בין שיתן לו ובין שלא יתן לו פרסו. וזהו הנקרא עובד מאהבה. וכך היתה עבודתו של אאע"ה שנקרא אוהב, שנאמר: "זרע אברהם אוהבי" (ירמיהו מא, ח), כמו שכתוב: "אשרי איש ירא את ה', במצוותיו חפץ מאד" (תהלים קיב, א), וארז"ל: במצוותיו, ולא בשכר מצוותיו [פסוק זה שדרשו רז"ל, כולל בתוכו ענין עבודת השי"ת מיראה, כמו שכתוב: "אשרי איש ירא ה'"]. ועובד מאהבה שנאמר: "במצוותיו חפץ מאד". וצרוף האהבה והיראה היא העבודה השלמה (עיין רע"ב). יש שני סוגי יראה: א. מצד העונש. ב. מצד הרוממות. וכאן מדבר התנא על יראה מצד הרוממות, שאם היתה כונתו ליראת העונש היה צריך לכתוב "ויהי מורא גיהנם" ועכשיו שכתב "ויהי מורא שמים", כוונתו לרוממות].

(רשב"ץ, מגן אבות)

איך אמר התנא: "אל תהיו" והרי בתורה כתוב "למען ייטב לך ולמען יאריכון ימריך" (דברים ו, ב). אלא ראוי שכל מעשי בני אדם יהיו פונים אל עבודתו ית"ש, ולפיכך אמר אל תהיו, כי השכר הכתוב, יהיה נמשך מהשי"ת, ושלא תהיה כל תכלית כונתו אל הטוב דהיינו, השכר.

(מהר"ל)

התנא לא התכוון שלא נקבל שכר, אלא לדרגה יותר גדולה שכולה אהבה. ויש לדייק שאמר, אל תהיו כעבדים, ולא אמר, אל תהיו עובדים על מנת לקבל פרס, כלומר דודאי המשמשים על מנת לקבל פרס עבדים הם. אבל אתם אל תהיו כמותן, אלא גדולים מהם ועבדו מאהבה בלבד, וזוהי הסיבה שכפל התנא: אל תהיו, אלא כעבדים, שזה שעובד על מנת לקבל פרס גם צדיק גמור, כמאמרם

ז"ל, סלע זה לצדקה, בשביל שיחיה בני, כדי שיהיה לו חלק לעוה"ב, הרי זה צדיק גמור (ב"ב י). אבל בא להורות שיש עוד מעלה ודרגה יותר גדולה והיא העובד מאהבה.

(תיו"ט)

ואילו כל המקיים מצוות על מנת כשיראה תנאי כלה, מניחו והולך לו. שכך ארז"ל, כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם (אבות פ"ה משנה ט"ז). ועוד אומר מה שהגמ' אומרת באומר סלע זה לצדקה (ב"ב י): מיהו התם מוקי לה בעם הארץ, שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה, לא בעל מנת קאמר אלא בשביל, דמאן דעבד הכי לאו מעליותא היא. גם מטעם אהבה תלויה בדבר, ארז"ל שיעבוד אדם את בוראו מאהבת המקום, ולא מאהבת שכר מצוות, דכתיב: "ואהבת את ה' אלהיך" (דברים ו, ה), ולא מתוך יראה שמא יחתוך אמונה שלו ויפסוק פרנסתו. שכל העובד את רבו מאהבה, אפילו מכביד עליו כל היום, אינו דומה עליו כלום. כדרך שמצינו ביעקב "ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה" (בראשית כט, כ), ואילו העובד את רבו מיראה, כשרואה רבו מכביד עליו, מניחו והולך לו.

(מחזור ויטרי)

אלא הווי כעבדים המשמשים את הרב שלא ע"מ לקבל פרס. ידוע מאמרם ז"ל, כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי, והפירוש, שרוצה להשיג ולקבל משכרו בעוה"ז מלשון פרס, חלק, לכן אמר, אל תהיו כך, אלא הווי שלא על מנת לקבל פרס.

(לחם שמים, ליעב"ץ)

שבאמת יש שכר שהוא אך ורק מצד הויכוח וכונת המצוה שיש בה, באופן שאין לחלק את המצוה מהשכר ואין כלל מקום לאזהרה, שהרי כך הוא שורש המצוה לקיים רצון ה' וליצור שכר. וזהו שאמר התנא אל תהיו וכו' אלא הווי וכו', שלא תעלו על הדעת שהשכר הוא בתור פרס שהוא דבר חצוני נוסף לקיומה של המצוה, אלא הווי, שלא על מנת לקבל פרס, ואו יהיה לכם שכר, הנעוץ בעצם הקיומים, שכר ולא פרס.

(מי מרום, להגרי"מ חרל"פ)

ולענין מה שאמר הונו כעבדים המשמשים את הרב, ולא אמר, הונו משמשים את הרב. הנה אם אמנם המציאות היא שמעלתם של ישראל בזה שהם נקראים בניו למקום, "בנים אתם לה' אלהיכם" (דברים יד, א), וארו"ל (ב"ב י), בזמן שישראל עושיין רצונו של מקום נקראים בניו, ובזמן שאין עושיין רצונו נקראים עבדים. בכל זאת לקיום מצוותיו, בשביל שהננו בניו, גם הרגשה זו אינה שלמה, כי עלינו להתרומם מעל כל רגש ונגיעה, אף למעלה מן המציאות, שלא לעבוד אותו יתברך רק בשביל שהננו בניו למקום, אלא שאף אם לא היינו בניו רק עבדים גם אז היינו עובדים אותו, ולזאת נקראו משה ודוד עבדי ה'.

(מי מרום)

אע"פ שכל זמן שאדם מוצא שאינו מתעורר אל הטוב מצד טבע הקדושה וקנין הטוב בעצמו, אין איסור לזרוז עצמו על ידי קבלת שכר, אבל מה שהאדם צריך לזרוז כזה, סימן הוא לחסרון שלמותו, שלא קנה עדיין בטבעו את התשוקה לטוב וקדושה, על כן תשתדלו שתהיו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, כי אם מצד הטבע הקבוע בנפשם לאהבת אדוניהם ועבודתו, ולא כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס.

(מרוך הרב זצ"ל)

יש לפרש עפ"י משל, פעם אחת שר וגדול נתאכסן אצל אדם אחד ללון, ופנה לו מקום מיוחד לשר ולעבדיו, ועשה לו מטעמים כאשר אהב, ויאכל וישת ויטב לבו. וכאור הבוקר עלה, שאל אותו על המגיע לו, אמר כך וכך, ויתן לו ויסע לדרכו. ולא זכר עוד את האיש ההוא. לימים בא אותו שר גדול להתאכסן אצל איש אחר. ויכבדו בכל הטוב כמשפט הראוי לכבוד שרים ונכבדים, ובלבו היה כי יעשה מעשהו חנם, על רוב שעשועיו שהיה לו מזה שבא אל ביתו לאכול מלחמו, כי הדבר הזה היה יקר בעיניו מכל. ויהי טרם נסע השר, קרא את בעל האכסניה להגיד לו מה משכרתו. ובבוא לפניו בעל האכסניה אמר האחרון, אדוני, מה אספר מהפלגת שעשועי לבבי, בזה שבאת לביתי ובוהו שזיכתיני לשרת אותך, ואיך אבקש מאת אדוני כסף או זהב. וכשמוע השר את דברי האיש נתעורר בלבו רוח אהבה וחבה יתרה על האיש ההוא ויפצר בו שיקח מאתו מתנה הראויה פי כמה מהשכר המגיע לו. ומהזמן ההוא והלאה נשאר בזכרון האיש ההוא לפקוד אותו ואת ביתו במתנות יקרות. כל ימי כהונתו כשר. והוא בדמיון שני סוגי

העבדים העובדים. הראשון — העובד עבור תקות השכר וכשכיר לקבל שכרו. אמנם עבודתו רצויה בעיני השי"ת, עם כל זה אין לו אלא שכרו הקבוע. לא כמוהו השני, העובד, השמח בזה שזכה לעבוד עבודת מלכו הקדוש, ולא יתן עיניו ולבו על שכר העבודה אלא על דבר החסד והטובה שגומל לעצמו במה שזוכה להיות אחד ממשרתי מלך מלכי המלכים הקב"ה, ולהתעלות בדרגה ולשמוע לצויו ית"ש, וזהו מה שארז"ל, אל תהיו כראשון, אלא הווי כשני, כי על ידי זה יהיה יקר ואהוב בעיני השי"ת. (אהל יעקב, להמגיד מדובנא)

ר"ה מולווין מסביר את החילוק למי ראוי ונאות לבקש פרס ולמי לא ראוי ונאות לקבל פרס. מי שהיה פעם שר, ובעל מעלה חשובה ונכבדה, ונמנה עצמו להיות במדרגת העבד העובד את רבו, לו ראוי לקבל פרס, והוא עולה לפלטרין של מלך במשך הזמן שעובד, ונהיה ממקורבי המלך. מה שאין כן השני, מי שהיה פעם פועל פשוט ממשפחה פחותה ונמנה להיות עבד המלך, בשבילו זוהי זכיה גדולה, ואינו ראוי לבקש פרס. כן אנחנו בני ישראל, היינו שפלים ונבזים מצד החומר העכור, אשר בזה השתוינו ליושבי כנען הקדמונים, היינו בני אדם פשוטים, כפשוטו, והשי"ת העלה אותנו למדרגה גדולה לשמש ולעמוד לפניו אשר זוהי המעלה הגדולה ודי שכר, ואיך נעלה על הדעת לבקש עוד שכר על עבודתנו להקב"ה, אחרי שקרבנו המקום לעבודתו, וזוהי זכיה גדולה. כמו שכתוב בגמ' 'אדם חשוב שאני', וזה שאמר "אל תהיו" כראשון, "אלא הווי" כשני. [ביאור הענין, שלא נחזיק עצמנו ומהותנו בתחתונים לבקש מהשי"ת פרס חלף עבודתנו, בו בזמן שהשי"ת "בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצוותיו" ובשרנו החמרי והשפל התעלה והתקדש עם היותנו לעם מקבלי התורה והמצוה, כמבואר במשנה א']. (רוח חיים)

שאם התלמידים יעבדו לרבם בלבב שלם שלא על מנת לקבל פרס, יזכו שתהא אימתם ויראתם מוטלת על הבריות וייראו מהם כמו שיראים מן השמים. זה שאמר, ויהי מורא שמים עליכם, המורא שיראים כל הבריות מאלהינו שבשמים יהיה עליכם "ומוראכם וחתכם" תהיה מוטלת עליהם. (מד"ט)

כמו שהשמים עומדים לעולם בכח מאמרו יתברך, שנאמר "יהי רקיע" (בראשית א. ז), ונתהוו מגערתו, נמצא שיראת שמים עליהם תמיד, כי על ידי הגערה עדיין הם עומדים, כן ראוי אדם שתהא יראת שמים חופפת עליו תמיד. (ר' מנדלי מקוצק)

ויהי מורא שמים עליכם. היינו, שישתדל האדם להשיג יראה מתוך האהבה על ידי שיחשוב בגדלות הבורא וברוממותו, ולעומת זה יסתכל בפחיתות עצמו שהוא בשר ודם הנלקח מעפר, ואעפ"כ זכה לעבוד עבודת ה'. ובחשבו כזאת איך לא יכנס בלבו מורא ופחד מהשי"ת? ועי"ז יבוא לקיום המצוות כתיקונן בכל פרטיהן וקדוקיהן ובכונה זכה וטהורה "בלתי לה' לבדו" (שמות כב, יט). [עבוד מאהבה — עבוד מיראה (עיי"ש אדר"ג ענין צדוקים ובייתוסים)].

(מי מרום)

בספרי פרשת האזינו נאמר "האזינו השמים" (דברים לב, א), הסתכלו בשמים שבראתי לשמכם... זוכים ואינם מקבלים שכר", הרי שמן השמים נלמד שצריך לעבוד שלא על מנת לקבל פרס, וזה שאמר התנא, ויהי מורא שמים עליכם, למופת, שעובדים שלא על מנת לקבל פרס.

(ר' חיים קנטר, מובא בפניני אבות)

השמים מורכבים מאש ומים, על אף נגוד האש למים הם מתחברים ע"י אהבת חסד, וזהו חבור שמאל לימין [ומתוך שיש מורא שמים, כאמור, יראים לעשות מלאכת פרס, פלג. לשליש ולרביע לא שמענו]. (אמרי נועם)

מבואר לפי מה שאמרו רז"ל, כי הרשעים הם על אלהיהם, והצדיקים אלהיהם עליהם, ולכן אמר עשו שמורא שמים יהיה עליכם ולא אתם עליה.

(לב אבות)

כי העובד על מנת שלא לקבל פרס עובד מאהבה, ולכך אמר, ויהי מורא שמים עליכם, עם האהבה שלא ינהג מנהג קלות מרוב האהבה, כבן המתחטא לפני אביו מחמת האהבה שלבו גס בו.

(מד"ש, בשם הרב ר' אפרים)

שמה תאמרו נעשה כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, שפעמים עושים ופעמים אינם עושים. לא תעשו כן, אלא שימו לבכם שעבדים אתם, ויהי מורא שמים עליכם, נמצא שמה תבואו לעבוד מאהבה ומיראה.

(מד"ש, בשם הרמ"ה)

קשה, איך שייך אצל השי"ת מורא? אלא המורא של השי"ת הוא שלא יחטא אדם ויתרחק מאתו ית"ש, המורא הזה יהיה תמיד עליכם, שתתיראו להתרחק ח"ו מהשי"ת ע"י מעשיכם.

(תורת משה, לר' משה מקוברין)

מעשה בר' זירא שהיה יושב על פתח בית המדרש ואומר שבצאת החכמים מבית המדרש יקום מפניהם ויקבל שכר, והוה לכאורה בנגוד למה שנאמר כאן שצריכים לעבוד שלא על מנת לקבל פרס? ויש לפרש לפי המובא בזהר הקדוש, שמי שעומד בפני ת"ח, זוכה ליראת שמים, ושכר זה רצה ר' זירא לקבל, כי שכר כזה מצוה לקבל. וזה שאמר התנא, הוה כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם, אך פרס זה מותר לכם לבקש שתזכו ליראת שמים, וכן מובא במד"ר פרשת בהעלותך.

(ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב)

פירושו, שיש שמתנהגים ביראת שמים כמנהג האדם בכיס המעות שלו, שהוא טמון בחיקו ואינו רואה אותו כל רגע, ורק ברגע שיקנה הפך או מאכל מהחנוני אז ירגיש את חסרון הכסף שהוציא מחיקו ופרע ממנו חובו, וכן הוא בנדון זה שאינו זוכר היראת שמים תמיד ואינו משים אותה לנגד עיניו, אלא לאתר שחוטא ונכשל בחטא, תתעורר בו היראה, כי יחוש שמא יענש, ואז הוא עושה תשובה על צונו, וזה הדרך לא ישכון אור, ולכן צריך שהיראה תהיה תמיד עליו כמו מלבוש שלובש על גופו וכל רגע רואהו ואינו מסיח דעתו ממנו. ולפי זה מובן מה שאמר ר' מאיר, הלומד תורה לשמה מלבשתו עונה ויראה (בריש פרק ו', קנין תורה), ועל ידי כך מכשרתו להיות צדיק וחסיד, ישר ונאמן. ולזאת אומר התנא, עליכם, שיהיה גלוי לעינים כמו המלבוש הפרוס עליכם, ולא יהיה ככיס של מעות הטמון בחיקכם שאין אתם רואים אותו אלא רק כשתהיו מוכרחים לשלם לבעל החוב. [הענין, אם יראת שמים היא כמלבוש, הוא מכובד בשלמות ואינו בא לידי חטא ועון, מפני שהוא רואה מראש את מעשיו וצעדיו, שלא יהא רבב על בגדו, וכל שמץ של פסול לא יעלה עליו, כמו שאמרנו שאדם רואה את המלבוש ואינו מסיח דעתו ממנו, וזוהי מעלה גדולה בדרכי קניני אבות, חסידי עולם, וחסידותם].

(חסדי אבות, לר' חיים יוסף בא"ח)

ד.

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם, יוסי בן יועזר אומר, יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם.

יהי ביתך בית ועד לחכמים. יהי ביתך בית ועד, שתשים ביתך מוכן ומזומן לקבוץ החכמים תמיד כבבתי כנסיות ובתי מדרשות, שיאמר אדם לחברו אועד בבית פלוני. (רמב"ם)

התנא אומר, אתה בן אדם, אצוה אותך תמיד שיהיה ביתך פתוח, בית ועד לחכמים ולעניים, לפי שאמרו רז"ל, כל בית שנשמעים בו דברי תורה לא יחרב (ערובין יח:). כל בית שאין נשמעים בו דברי תורה ראוי להשרף באש. ועוד אצוה אותך שתהיה נכנע לחכמים, והוי מתאבק בעפר רגליהם, ותהיה תמיד משתוקק לדבריהם כמאמרם, והוי שותה. (מדרש דוד, לר' דוד הנגיד)

במשנה זו ישנם שלשה דברי מוסר כנגד יהירותו של האדם, למען יוכל לקנות את התורה, והם: א. יהי ביתך בית ועד לחכמים, כנגד קניני האדם ורכושו שיפקירם בעבור קנין תורה. ב. והוי מתאבק בעפר רגליהם, הוא כנגד הגוף שישעבד גופו לתורה. ג. והוי שותה, הוא כנגד הגפש שתשתוקק בפשו תמיד לתורה. (בית אבות)

הזהיר התנא שעם רוב רגילותו בהם, בתלמידי חכמים, לא יקל בעצמו שלא לטרוח בשמושם, וכן כשיבוא לשמשם לא יראה עצמו כמי שהשמוש טורח לו, וכן שישמשם בכלי נכבדים כל זמן שרגיל בהם לכבדם דרך חפץ והשתוקקות. והוי שותה בצמא, שאפילו אם אינו כדאי ללמוד מהם דבר תורה לא ימנע מזה, שמכל מקום יהנה מתוך דבריהם במוסר ובמדות, והוא הדמיון בעפר רגליהם. והוי שותה בצמא, רצה לומר כאדם צמא. והוא שאמרו רז"ל, היום הזה אני מצוך, בכל יום ויום תהא חביבה בעיניך כאילו היום נתנה, והוא ענין דמיון התורה לטל, שהוא יורד בכל יום ואין אדם קץ בו כמ"ש "תול כטל" (דברים לב, ב). (הסאירי)

שצונו להתחבר עם החכמים ולהתייחד עמהם ולהתמיד בשיבתם בכל אופן מאופני העבודה והחברה, במאכל ובמשתה והעסק, כדי שיגיע לנו להדמות במעשיהם ולהאמין האמתיות מדבריהם, והוא אמרו, יתעלה "ובו תדבק" (דברים י, כ), וכבר נכפל זה הצווי גם כן "ולדבקה בו" (שם), ובא בספרי ולדבקה בו, הדבק בחכמים ותלמידיהם.

(ספר המצוות להרמב"ם, מצוה ו')

לא הבית שאתה אוכל ושותה בו יהיה ביתך העיקרי, והבית שאתה לומד בו, ארעי, אלא יהא ביתך העיקרי, הבית ועד לחכמים, והבית שאתה אוכל ושותה בו — הארעי. [לדברים אלה ישנה הקבלה בדברי מהר"ם אלמושנינו במד"ש, לעיל]. יהיה ביתך, שאדם משמש את ביתו למען שיקבעו בו מועדים ללמוד התורה, אזי הוא צריך לנצל ולהיות מתאבק בעפר רגליהם ולשתות בצמא דבריהם כאמור.

(ר' יצחק מוולוז'ין)

יהי ביתך — לבך. שיהיה לבך מתקשר עם החכמים, שעיקר קבלת התלמיד מן הרב. כי תורת חכם נעשה אצל התלמיד מקור מים חיים, וזה יהיה לך בזמן שתבטל עצמך מכל, עד שתהיה אל החכמים כמו בית ועד, שאינו אלא מקום להשראת הקדושה, ואז יהיה נובע לך השפעת מים חיים. וזה והוי וכו' ושתה, מתוך שביתך בית ועד לחכמים, ומתוך והוי מתאבק זוכה להנ"ל.

(נוצר חסד)

רצה לומר, שרוב קביעותך יהיה בבית המדרש אשר הוא בית ועד לחכמים, וכאילו אמר שיהיה ביתו ומקומו הקבוע לו בבית הועד לחכמים. ובית המדרש שהוא בית הועד לחכמים יהיה כביתו, ויתמיד לישב בו, כי בהתמדתו שם ילמוד תורה הרבה, כאמור.

(מד"ש, מהר"ם אלמושנינו)

התנא בא לבאר איך יזכה האדם לקנין התורה והשגת שלמותה. ואומר, שהדרך הנאותה אליו הוא, שיעשה ביתו בית ועד לחכמים. רצה לומר, בית מוכן ומיועד להתקבץ שמה החכמים לדרוש וללמוד בתורה, כי בהיות ביתו אכסנית התורה

אין ספק שיוזכה ללימודה. אבל התנה התנא שני תנאים שמבלתם לא יתכן אליו קנין השלימות: א. שלא יתגאה על החכמים בהיותו בעל הבית והם אורחיו, אלא יתאבק בעפר רגליהם בהכנעה ושפלות כאילו הם בעלי הבית והוא האורח המתאכסן בתוכם. ב. שלא יקוץ דעתו ברבוי התורה, ולא תקל למודה בעיניו להתמדתה יום יום, אלא תמיד ישתה בצמא את דברי החכמים ההם, רצה לומר, שישמע את דבריהם כל היום בתאוה גמרצת כאילו הם חדשים אצלו.

(מד"ש, הר"י אברבנאל)

בית ועד לחכמים, שאי אפשר שלא תלמד מהם איזה דבר חכמה. משל למה הדבר דומה, לנכנס לחנותו של בשם אע"פ שלא לקח כלום מ"מ ריח טוב קלט והוציאו עמו. והוי מתאבק בעפר רגליהם כלומר, שתלך אחריהם, שהמהלך מעלה אבק ברגליו וההולך מאחוריו מתמלא מהאבק שהוא מעלה ברגליו. פרוש אחר, שתשב לרגליהם על הארץ, שכך היו נוהגים שהרב יושב על הספסל ותלמידיו יושבים לרגליו על גבי הקרקע. [שהאבק שת"ח מעלים יש בזה גם כן מעלה ושירי לקח למשען לחוסים בצלם, כי הסתופפות אצל החכמים גרידא, מוסיפה יראת שמים].

(רע"ב)

לא יספיק לך שתשמע דבריהם פעם בחוץ ופעם ברחובות ואצל כל פנה תארוכ, אלא סבב את הדברים שתשמעם תמיד בביתך.

(הרב יעב"ץ, ממגורשי 1790)

בין לחכמים שהם תושבי העיר ובין לחכמים עוברים ושבים דרך ארצך, כולם ימצאו מנוח לכף רגלם בביתך, וכנגד החכמים הבאים מארץ מרחק ואבק ועפר הדרך ברגליהם שהם אורחים, אמר, והוי מתאבק באותו עפר שברגליהם. ואם לפעמים אותם החכמים הבאים לביתך יאמרו דברי תורה שאינו חדש אצלך, כי כבר שמעת וידעת החידוש ההוא, עם כל זאת לא תראה עצמך בפניהם כאילו אינו חידוש אצלך, כי בזה תלבין פניהם, אלא תראה עצמך כאילו הוא חידוש אצלך, ושלא שמעת דבר זה מעולם, ושאתה שותה בצמא את דבריהם, כמי שהוא צמא מהם ומעולם לא שמע אותם.

(מד"ש)

דברי המשנה הזאת מוסבים כלפי ההמון, שרוצים להיות בין מקיימי העולם על התורה על העבודה ועל הגמ"ח, בא התנא ויעצן שתשמע בקולו. א. שיהיה ביתך בית ועד לחכמים, לקבוע מדרש ולזונם בביתך, כי בזה תהיה לך זכות התורה שילמדו, כיששכר וובולון. ב. עבודה — בנחת שלחנך לפניהם, שכל האוכל על השלחן שת"ח מסב בו כאוכל משלחנו של מקום. ג. ובזה גם גומל חסדים כי הוא מכניס אורחים, הרי שלשתם אמורים כאן.

(ירוש' משנה, מהר"ם אלשיך)

כאן בא התנא להזהיר וללמד שיהיה ביתו של האדם חכמים, וזוהי שלמות גדולה כאשר ביתו עומד לרשות החכמים. ואומר, והוי מתאבק בעפר רגליהם, כלומר, שלא יהיו החכמים נחשבים אליו כמו דרך החברים, שבזה הוא ממעט במעלת החכמה כאשר הוא אינו חכם כמותם, אבל יהיה מתחבר אליהם, דהיינו להשפיל עצמו תחת רגליהם. שהת"ח יהיו בבחינת שכל השוכן בגוף האדם, כך יהיה ביתו בית ועד לחכמים שהם בבחינת השכל הנבדל. ולפיכך אם האדם רוצה לתקן ביתו שיהיה כראוי, יהיה ביתו בית ועד לחכמים. וכנגד המציאות שת"ח מצויים בביתו ויש לו קשר אתם, אמר התנא והוי מתאבק בעפר רגליהם. שדבר זה מורה שהוא נבדל מהת"ח ושלא יהיה ערוב וחבור לגמרי אל הת"ח כעין השכל הנבדל. ולכן דורש והוי שותה בצמא את דבריהם, כמו שהשכל הוא משלים את האדם, וכאשר אין לאדם שכל הוא חסר, לפיכך ישתה בצמא את דבריהם. כי האדם שלא ישתה הוא חסר, והשתיה הוא משלים. ובזה נראה כי הת"ח הוא השלמת בני האדם, כפי שאצל בני אדם השכל הוא השלמתם.

(דרך החיים, למהר"ל)

והוי מתאבק בעפר רגליהם. נראה הכוונה על דרך שאמרו חז"ל, שיחת חולין של ת"ח צריכה למוד (סוכה כא.). והוי שותה בצמא את דבריהם, כמו שהצמא אינו מבחין בין מים עכורים לצלולים מגדול צמאונו, כן ישתוקק האדם לשמוע דברי חכמים ואף שיחת חולין שלהם שהם דומים אצלו כעפר. ובפרט מי שהוא חכם אינו מדבר שום דבר בטל, ולזאת אמר והוי מתאבק, אף שנדמה לך כעפר, כי לבסוף, והוי שותה בצמא את דבריהם, כשתבחין בהם ותראה נפלאות בכל דבור ודבור ותשתה בצמא את דבריהם.

הוה מתאבק, שתהא משמשן. [שגדולה שמושה יותר מלמודה (ברכות ז:)].

(רש"י)

לפי שמנהג החכמים להיות לבושיהם ארוכים, ובהילוכם מעלים אבק למעלה ומצטער ההולך אחריהם לכבדם, או לשמוע דבריהם.

(מד"ש, הר"ר סתתיה היצהר"י)

והוי שותה בצמא את דבריהם. בא לומר, שלא יאמר כבר שמעתי אלו האנשים פעמים רבות ויקבלם, ולא צריך לדקדק אחריהם ולעקוב אחרי אמיתותם, אלא הוי שותה בצמא, כאילו לא שמעתם מימך ודקדק בדבריהם עד שיתישבו בשכלך. [הוי שותה בצמא, כי כשיערבו לו יעריך המים בערך גדול, ויהי ביתך וכו' והוי מתאבק, מה בא הסיפא להוסיף והוי שותה בצמא.] ואני שמעתי לפי שמהיות האנשים החכמים תמיד בביתך ימשכו שלשה דברים: א. שלא תעריך התורה בערכה ובמעלתה. ב. כי לא יערבו דבריהם כמו אם תלך ללמוד מרחוק. ג. כי לא תלמד הרבה, באמרך, אם לא אלמד היום אלמד למחר, כיון שביתי בית ועד לחכמים. לתקן כל זה אמר, והוי שותה בצמא, כי חלופיהם נמצאו בשותה לצמא. כי יעריך המים בערך גדול ויערבו לו וישתה הרבה.

(הרב יעב"ץ, ממגורשי ספרד)

בצמא, ברצון ובנפש חפצה, כמים קרים על נפש עייפה, ששותה לרויה ומתקבלין ברצון על לבו.

(מחזור ויטרי)

כמו שידוע שהצמא למים, אין מניחין לו לשתות הרבה בפעם אחת, אלא מעט מעט. ואם הוא שותה הרבה זה מויק לו ח"ו. ומעין דוגמא זו, הוא בלמד מהרב, שאם ירצה ללמוד הרבה והרב ישפיע הרבה בפעם אחת, הוא דומה לתינוק אשר אם יבוא לו חלב הרבה בפעם אחת יחנק, וצריך לאט לאט. וזה שאמר והוי שותה, כלומר מעט מעט ולא הרבה בפעם אחת כדי שלא יזיק לו דוגמת הצמא והיוגק, כן יזהר ללמוד שיעור שיכול לעמוד בו. [הכוונה, שצריכים להזהר בדרכי הלמוד באותו קנה מדה שצריכים להזהר בשמירת הגוף בשעה ששותה מים לצמאון, וכתיוק הרך היוגק, שרוב המעמסה מכבידה על המקבל — התלמיד,

בפעם אחת, שכן יכולה להביא לו טרדה ובלבול בהבנה, ונשאר קרח מכאן ומכאן, ולא זוהי הדרך ללימוד התורה וקיומה].

(חיד"א, זרוע י"א)

על דרך הכתוב "צמאה לך נפשי" (תהלים סג, ב), כי צער הצמאון הוא יותר קשה לסבול מצער הרעבון. כי הצמא מאד לא יכול לסבול צער מרוב השתוקקותו למים, וכמו שפירשו הרד"ק והשל"ה הקדוש על הכתוב: "כאיל תערג על אפיקי מים" (תהלים מב, ב), שטבע האיל לאכול נחשים, ועצמותיו כמוקד נחרו מהארס ששורף מעיו, ומדורו במדבר ארץ ציה ומלחה, ולזה יתמרמר מאד ויתן בקולו קול עז מרוב צמאונו למים, לכבות אש התבערה אשר בקרבו, כי כלכל לא יוכל, וזה שאמר האי חסידא קדישא דוד המלך ע"ה שהיתה אהבת ה' ותורתו כאש יוקדת בעצמותיו כל היום, ועל כך אמר שכפי שיעור ההשתוקקות והצמאון שבקרב האיל בערגו עלי מים, כן בזה השיעור ממש צמאה נפשי אליך אלקים, משלהבת אש אהבתך העצורה בעצמותי. וכן אמר גם כאן התנא, והוי שותה בצמא, רצה לומר, בהשתוקקות גדולה לשמוע דבריהם. ואמר לשון והוי שותה, רצה לומר שתמיד תהיה שותה מבלי הפסק, ואמר בצמא, רצה לומר, אף שתשתה תמיד, מכל מקום תהא תמיד בצמא, שתהיה תאב כל כך לשמוע דבריהם עד שלא תוכל לרוות צמאונוך. (בית אבות, להרב שלמה זלמן)

לא אמר כצמא, כי כל כ"ף הדמיון אינה שוה ממש, ולכן אמר בצמא, כשותה מים מלוחים, שכל כמה שמוסיף לשתות הוא צמא יותר. שותה ועדיין צמא הוא. [וזה ענינה של "משיבת נפש" — התורה המחייבתנו, שכל מה שאדם צמא לה ושותה וטועם קמעא מרגיש את הדרישה והחפיצה לעוד, ועוד "אם שמוע תשמע" אם מתחילים לשמוע, תשמע הלאה, ותוסיף לעלות במעלות].

(רוח חיים)

דהנה דברי החכמים כל אחד מביין אותם כפום שיעורא דיליה וכפי מושגו, ונמא דבאמת אינם דברי החכמים רק דברי עצמו, כפי מה שהוא מביין את הדברים. אבל כשתתאבק' בעפר רגליהם ותהיה צמא לדבריהם אזי כשתשתה את דבריהם, יהיו ממש דבריהם ולא דבריך, כפי כל מה שהם השיגו את הדברים.

(מי נרוס)

ה. יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר, יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך, ואל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו, ק"ו באשת חברו. מכאן אמרו חכמים, כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנום.

יהי ביתך פתוח לרוחה. פתוח לרוחה, פתוח לד' רוחות להכנס עוברי דרכים. (רש"י)

שלא תפתח פתח במבואות האפלים במקום אשר חשך וצלמות נתיב לא ידעו אדם ואין עובר ושב משם, אלא יהיה פתחך במקום רוחה בתוך הרחוב, מקום עוברים ושבים. וימשך מזה שתמיד כל היום יהיו עניים בביתך כי פתחך נוכח פניהם הוא. ואינם צריכים לחזור בארחות עקלקלות עד שילאו למצא הפתח. (מד"ש, בעט ר' יוסף יעבץ)

טעם מלת לרוחה, לקבל העניים בסבר פנים יפות. ועוד טעם, גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה (שבת קכז), כי השכינה שרויה בין כתפות העניים ומצות הקבלתם רמה ונישאה, ואינה חוצצת בין הקבלת פני השכינה. אדרבה, מתרבה ומתוספת לאין שעור, וכיון שכך, גם לתועלתו צוו שישמח בהם, כי השכינה שורה מתוך שמחה וכל שכן שמחת מצוה. אבל הזהיר על העיקר, להיות ביתו פתוח לרוחה, שיקבל העניים כיותר חשובים שבביתו וישמחו העניים לראות, ולא יספיק לך זה אלא גם בדבריך הטובים תנחמם ותדבר על לבם לפייס צערם כמו שתעשה לבניך הבאים מבית הספר. ובדרך אגב מובא, ראיתי מדברי בעל הגדה של פסח, על "הא לחמא", כולל עצמו עם העניים היושבים אל שולחנו, כאומר אל תתביישו מהיותכם אוכלים על שלחני כי כמוני כמוכם אנו עבדים, ולשנה הבאה נהיה כלנו בני חורין.

לזה הזהיר התנא זה האדון, על הפיוס והוא עיקר דברו, ויהיו עניים, כמוך כמוהם. ולזה המשיך, אל תרבה שיחה עם האשה, כלומר, ואע"פ שהותרתיך על פיוס עניים השמר לך פן תרבה שיחה עם האשה ותהא מצוה הבאה בעבירה.

ואולי כי זה טעם האשה, ולא אמר אשה, ומעט שיחה לא יזיק כי שלוחי מצוה אינן נווקין, וזה המעט יהיה רק כדי להראות לה כי אינך עצב בביאתה לביתך. וגדולה מעלת הפיוס שמתברך ב"א ברכות ומרפא ומנחם על לבו את צערו ודכאונו הנפשי פנימה.

(הרב יעב"ץ החסיד)

לשון רוחה, מודה חילוף הצער והיגון והדוחק לאחר שהיו לאדם, וזה שאמר כאן התנא, יהיה ביתך פתוח לרוחה, כלומר, שכל אדם ימצא בביתך רוחה אם רעב ישבע, ואם צמא ירוה נפשו השוקקה וכו'. וזה שאמר, גדולה גמ"ח יותר מהצדקה שהיא נוהגת בין לעניים ובין לעשירים (סוכה מט:).

(בית אבות)

יהי ביתך פתוח לרוחה, לקבל ברכת שמים ממעל, אם יהיו עניים בני ביתך, אם תרגיל את העניים להכנס תמיד אליך ולקבל עזרה, סעד וכו'.

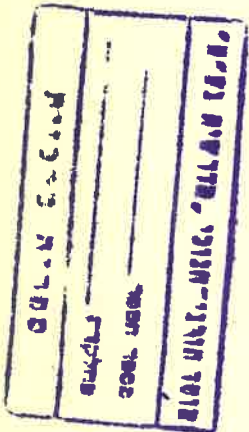
(מד"ש)

בודאי אם העולם עומד על אלו שלשה עמודים, צריך שכל עמוד ועמוד יהיה שלם בכל קומתו ושלמותו וכל מילוי צביונו. וכאן גילה לנו את הרז התנא השלישי, יוסי בן יוחנן, שאי הצלחת התורה, לא יתלו אותה ברבוי הגמ"ח, ולמד את בני דורו איך לקיים את דברי שמעון הצדיק, להחזיק את העולם בשלשת עמודיו.

הזהיר שנדרש לקיים גמ"ח מתוך אהבה רוממה ולא די בזה שתרחם על העניים בעת שיבואו להעריך לפניך מצוקותיהם, ענים ומרודיהם, שהרחמים של אז הם מחמת שאינך יכול לסבול הצער, ומוכרח אתה לעזור להם, ואם היה אפשר שלא תדע כלל שום צער, אזי היית מרוצה מאד בזה, אלא שיהיה ביתך פתוח לרוחה, שתפתח את ביתך, ותודיע ותקרא לכל מר נפש שיבא לביתך ותקיים "פתח תפתח" (דברים טו, יא) לחזר אחרי עניים.

(מי מרוס)

כי באמת קשה לאדם לפזר צדקה, ובפרט בדורות הללו שהעמל מיגיעת הפרנסה כבדה מאד, שהיצר הרע אומר, הלואי שיספיק לך הפרנסה למזונות אשתך ובני

ביתך הקטנים, אבל באמת היא טעות גדולה כמה שנאמר: "נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך" (דברים טו, י). וכמו שכתוב: "ורעו לכם צדקה קצרו לפי חסד" (הושע י, יב) ופירושו, כמו הזורע שמפזר על הארץ מחמת בטחונו בה' [אמונת זה סדר זרעים (שבת לא.)] שלא ילך לאבוד, אלא אדרבא, יצמח לו מזה כהנה וכהנה, כן המפזר צדקה יהיה נכון לבו ובטוח בה' שבגלל זה יברכו ה', כמו שנאמר לעיל. וזה שאמר כאן לרוחה, שתרויח בזה הרבה יותר ממה שתפזר.

(פי' מאחי הגר"א)

לפני ר"מ מרמנוב התאונן יהודי, שאין הוא יכול לקיים מצות הכנסת אורחים, כי אשתו עינה צרה באורחיו, וכשהוא מביא עמו אורח קמה מיד קטטה ומשביתה את שלום הבית. אמר הרבי, חכמינו ז"ל אומרים, גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה (שבת קכז.), לכאורה, מפריז המאמר, אבל יש להבינו כהלכה. אמרו, במקום שיש שלום בין איש לאשתו שכינה שרויה ביניהם, לפיכך נאמר על הכנסת אורחים שהיא גדולה יותר מקבלת פני השכינה, גם אם קיום המצוה הזאת משביתה את השלום בין האיש לאשתו, יש לקיימה.

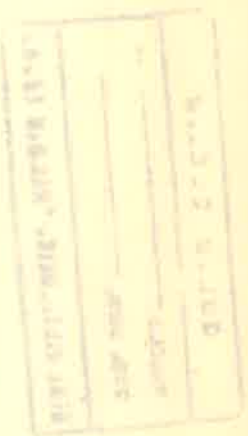
יהיה ביתך פתוח לרוחה כדי לעזור לעניים ולאביונים, יען יהיו עניים בני ביתך, מפני שהעניות לגלגל החזור בעולם ויתכן מאד שבניך או ב"ב יהיו אף הם עניים ויחזרו על הפתחים, וכשם שאתה חס כעת על העניים כך ירחמו אחרים על בניך וב"ב.

(מד"ש)

קבל בחיבה את האורח שבא לביתך, האכילהו והשקהו בסבר פנים יפות ופייסדו בדבריך. וזהו חסדו החסד שבין האורח לביתו, וזהו חסדו של האורח לביתו. (יעוין ברכות נה.).

(חיי עולם, מובא באהלי שם)

לכל העולם בין לעניים בין לעשירים, ולא שיהיו בצמצום דוקא לעניים ולא לעשירים, רק יהיה פתוח לרוחה, לכל העולם בין לעניים ובין לעשירים. ובוה כשיבואו עניים לאכול בביתך לא יתביישו ויאכלו כאילו היו בני ביתך ממש.

שאם אין אתה מכניס לאכול בביתך אלא לעניים, כשעני יאכל בביתך יתבייש, כי יודע שלא קראת אותו לאכול אלא מפני שהוא עני, אבל כשמכירים בך שאתה מכניס גם עשירים, העני לא יתבייש שיאמר שדרכך לעשות חסד עם הכל, ולא בעבור עניו קראת אותו, שיהיו עניים כבני ביתך ממש ולא יתביישו. [הענין, שלא יגרם בושה ועלבון על ידי המצוה שברצונו לעשות, שלעתים יכול להיות שיצא שכרה בהפסדה (כפי שמובא במד"ש) שמכניס רק את העניים, על ידי בושה שגורם להם שמיחס אותם לשפלים וגורם להם אי נעימות ע"י כך. וכבר שנינו במסכת בבא קמא (צ:): אמר ר"ע, אפילו עניים שבישראל, רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב. אכן, אם האדם הולך לעשות את המצוה צריך לדאוג שתהיה על צד הטוב והשלמות כמבואר במד"ש, שיהיה ביתך פתוח לרוחה לכל מאן דבעי, לכל העולם, בין לעניים ובין לעשירים, בלי הבדלים ואפליות, ואז תקיים את המצוה הגדולה כתקונה. ואפשר להוסיף ולומר בנדון מה שאמרו רז"ל, איזהו חכם? הרואה את הנולד (תמיד לב), וסוף מעשה במחשבה תחלה].

(מד"ש)

יש שאדם מתבקש לתת נדבה הגונה או להאכיל עני על שלחנו, והוא מתאונן על רוע מצבו, שעני הוא, ואין ידו משגת, ובאותה שעה בני ביתו אוכלים מעדנים, כי לגביהם שוכח הוא שהוא עני, ורק בבואו לתת לעני, נזכר שהוא עני, יעצו לו רז"ל להפך, יהי ביתך פתוח לרוחה לעניים, ואם באמת אתה עני, ויהיו עניים בני ביתך, להם תאמר שאתה עני.

(פניני אבות)

ענין המשנה בא להורות תקון בית האדם שהוא דבר גדול, שהוא צורך אדם מתוקן לגמרי, וזה שבא יוסי בן יוחנן מתלמידיו של אנטיגנוס איש סוכו שאמר, שצריכים לעבוד את השי"ת מיראה ואהבה, ולשם כך צריך האדם לתקן את דירתו וביתו ביראת שמים, וזה מה שאמר שיהיה ביתו פתוח לרוחה, רצה לומר שיהיו נכנסים ויוצאים לשאול צרכיהם, או שיהיה ביתו פתוח לרוחה לאורחים שיהיו נכנסים ויוצאים.

(מהר"ל)

אמר ר' יצחק מזורקי, מצווים אנו להכניס אורחים, אפילו הדל ביותר, כמו שאנו חייבים לתקוע בשופר בראש השנה, ושלא להבדיל כלל בין קרן של איל זה לאיל אחר, כך שווה כל אורח לתברו.

שרצה להוהיר על גתירת הצדקה, בשמחה ובטוב לבב, כמו שאמר הכתוב: "נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו" (דברים טו, י), "כי בגלל הדבר הזה" דהיינו השמחה, שלא ירע לבבך, "יברכך ה'", כי השמחה היא העיקר. וזה שאמר, יהי ביתך פתוח לרוחה, ליתן צדקה לעניים, כמו שאתה גותן בשמחה לבניך, זה שאמר, ויהיו עניים בני ביתך, כלומר, העניים יהיו שווים ממש לבניך.

(מד"ט)

ויהיו עניים בני ביתך. יאמר, שצריך שיהיו שמשך העניים והדלים והוא יותר ראוי מקנות העבדים, וכך היו החכמים מגנים קנות העבדים ומשבחים מי שהעניים שמשו וב"ב.

(רמב"ם)

וזה שאמר כאן, ויהיו עניים בני ביתך, רצה לומר, כמו שאתה גותן בעין יפה לעבדיך ולבני ביתך מחמת שהן מרויחין לך יותר, כן צריך ליתן בענין יפה לעני, כי יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעה"ב, "גומל נפשו איש חסד" (משלי יא, יז).

(פ"ו מאחי הגר"א)

ואולי ירצה שאתה תעמיד ביתך פתוח לרוחה להכניס אורחים ולחמול על הכל, ובוזה תהיה גדיב. אבל עם בני ביתך תהיה מסתפק בהכרחי ויהיו עניים ומעונים כדי שתוכל לעשות זאת. ועוד כתב, ואולי ירצה כי כשיבואו העניים לביתך, בהיותו פתוח לרוחה, אל יהיו בני ביתך מזלזלים בכבודם ומשתררים עליהם, אלא בני ביתך יהיו מחשיבים עצמם שהם העניים והאביונים, והעניים שבאו יהיו כבני הבית.

(מד"ט, לב אבות)

אכל בשמחה לחמך את האביון, ותיטב לה' מאלפי ימי צומך.

(משלי יחושע)

ארו"ל, בזמן שבית המקדש קיים, מזבח מכפר, משחרב ביהמ"ק שלחן מכפר (ברכות נה.). עד שרוב שיחת העניים תהא מעניני ביתך עד שידמה לך כאילו הם בני ביתך. וזהו ענין הכנסת אורחים שתתמיד בזה. וביתר ענין שם העניים, מלשון ענוה. כלומר, שיהיו בני ביתך נכנעים להם ומאספים אותם בפיוס דברים, ולהיות ענוים בכל דבר ונוחים לבריות, שכל מקום שהקפדה והקטטה מצויין שם, קללה מצויה שם. והוא שאמרו, למד בני ביתך להיות ענוה מצויה בהם. בזמן שאדם ענותן ובני ביתו ענותנים, הלך לו למדינת הים לבו בטוח עליהם. אומר, מודה אני לפניך ה' אלוהי שאשתי אינה עושה מריבה עם אחרים, ובני ביתי שאינם עושים מריבה עם אחרים, לבו אינו מתפחד ודעתו מיושבת במקומו, מה שאין כן להפך שאשתו ובני ביתו אינם מתנהגים בענוה.

(המאירי)

וכן מה שיהיו עניים בני ביתך, כל זה שלא יהיה צר עין בממונו, שמי שהוא צר עין בבני אדם וכל שכן בעניים, ממעט ביראת שמים, ולכן אינו משגיח בבני אדם שהם צריכים לו, כי מי שהוא ירא שמים נכנע, ואין לו גבהות ירח ולכן אין דוחה העניים.

(מהר"ל)

כלומר, אל תרבה עבדים ושפחות לשרתך, אלא הבא עניים במקומם.

(רש"י)

שיהיו העניים רגילין לבא לביתו ויעמדו שם בלא בושות פנים בהראותו להם פנים של שמחה, ולתת להם רשות בכל אשר לו כאשר יתן איש לבניו ולאנשי ביתו. (רבינו יונה)

כמו שהזהיר על מצות הלמוד שתהיה בקביעות, כך הזהיר על מצות הצדקה שישתדל לקיים תמיד להיות התועלת גדולה, כמאמר הכתוב: "עושה צדקה בכל עת" (תהלים קו, ג), ולא יספיק לך בהיותם בביתך פעם אחת בשבוע.

(מד"ש)

ומתוך משנה זו כתב הרמב"ם, צו חכמים שיהיו בני ביתו של אדם עניים ויתומים במקום העבדים. מוטב לו להשתמש באלו ויהנו בני אברהם יצחק ויעקב מנכסיו, ולא יהנו בהם זרע חם, שכל המרבה עבדים בכל יום ויום מוסיף חטא ועון בעולם, ואם יהיו עניים בני ביתו, בכל שעה ושעה מוסיף זכויות ומצוות, עכ"ל.
(רמב"ם, הלכות מ"ע פ"י הי"ז)

אמר הרבי מצאנז, אוהב אני את העניים. היודעים אתם למה? מפני שה' אוהב אותם. [והענין, שאדם צריך להדבק במדותיו של הקב"ה, "והלכת בדרכיו", "ובחרת בחיים", והקב"ה, כידוע, אוהב את העניים כמו שכתוב: "זבחי אלהים, רוח נשברה" (תהלים נא, יט), "תועבת ה' כל גבה לב" (משלי טז, ה), ועוד ועוד].

אף שגמ"ח שהוא בא להרויח לכל אדם, אין לך לעשות יותר מכפי יכלתך. אבל לעניים אינו כן, שעמהם תשתדל לעשות הרבה צדקה וחסד אף יותר מכפי יכלתך. וזה שאמר, ויהיו עניים בני ביתך, רצה לומר, כמו שלבני ביתך הוזהרת מפני רז"ל לעשות עמהם יותר מכפי יכלתך כמו ששנינו, ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו (יבמות סב), אף עניים כן, וזו אוהרה לבעה"ב.

(בית אבות)

מעשה באיש אחד שהיה מכניס אורחים ועשיר גדול היה, ולבסוף נשרף ביתו וכל אשר לו, ושאלו לרבנו הגר"א מדוע לא הגנה עליו זכות מצוה, שהיה זריו מאד לקיים מצות הכנסת אורחים? השיב להם הגר"א, מפני שמנהגו היה לקיים באורחים מצות אכילה ושתיה בלבד ולא מצות לוויה, כראשי התבות של תיבת "אש"ל", אכילה, שתיה, לוויה. וכשקיים רק שנים נשאר מתיבת אש"ל רק א"ש זוהי השרפה.

(מי שלמה)

כמה פעמים ראיתי אדם עובר על פתח בית כנסת בשעת תפילה, אותם שבפנים דופקים על החלון וקוראים לו, קדושה, חסר אדם למנין, יכנס ויצטרף. אולם מימי לא ראיתי שיהא אדם עובר על פתחו של בית בשעת הסעודה, והללו שבפנים ידפקו על החלון ויקראו לו, סעודה, חסר אדם לזמון, יכנס ויצטרף.

(ר' ישראל סלנטר)

ואל תרבה שיחה עם האשה. ואל תרבה שיחה עם האשה, כי הדבור מביא לידי הרהור והרהור לידי תאוה ותאוה לידי מעשה.

(מד"ש, ר' מתתיהו היצהרי')

שלפעמים ימנע אדם מלהכניס אורחים לפי שרוצה להיות עם אשתו ולדבר עמה, ואם יכניס אורחים לתוך ביתו לא יוכל לעשות כן, להאריך בדברים עמה. ולזאת אמר, ואל תרבה שיחה עם האשה, לא תהא לך מדה זו, כי רעה היא, ועל ידי כך לא תמנע מלהביא אורחים אל ביתך.

(מד"ש)

ואל תרבה שיחה עם האשה, השיחה היא מונחת אצלי על דבור שאין בו צורך ועיקר, כמו שאומרים, שיחה בטלה. וכן ארז"ל, שיחת חולין של ת"ח צריכה למוד (סוכה כא.), כלומר, שאפילו הדיבור ההמוני היוצא מפייהם שיראה שאין בו עיקר, יש בו כדי ללמוד ממנו איזה ענין או מדה או מוסר. ולזאת הכונה הזכיר כאן לשון שיחה, להודיע שלא הזהירו לדבר עמה כפי הצורך אם מעט ואם הרבה במה שיש מקום לדבר עם האשה בענין צרכי הבית. שכל שדבורו עמה רק בדברים הצריכים אין הדבר גורם רעה, כי המחשבה טרודה בצורך העצה, אבל הזהיר על הדבור שאין בו צורך בדברי שלום ודברי הבאי, כסיפור המאורעות וכדומה, שאם יקרהו לדבר בדבר מקרה לא ירבה בכך. ואפילו באשתו אמרו כך, שלא לגרום רעה לעצמו להטריד מחשבתו בשעה הראויה למלאכתו או לתורתו לפי מה שהוא האדם, וכ"ש באחרת אפילו פנויה, ואין צריך לומר באשת איש.

(המאיר')

כאן מבאר התנא את העמוד השלישי שהוא גמ"ח, שצריך מאד להזהר בו כמאמרם ז"ל, כל העוסק בתורה בלבד, דומה כמי שאין לו אלוה (ע"ז יז:), וזהו ענין ההדגשות שמובלטים בדברי המשנה, לרוחה, עניים בני ביתך, שאדם צריך להשתדל לעשות את המצוות הללו שנכללות בתחום גמ"ח, בכל אמצעיו ויכלתו בחביבות של מדת החסד כמבואר, ובכלל הזריוות תהיה בו מדת הזהירות דהיינו, אל תרבה שיחה עם האשה שגורם רעה לעצמו, ומרע זה מתאוה תאוה עד לאין סוף, וסופו יורש גיהנם, הדא הוא דכתיב: "לא יהיה בך אל זר" (תהלים פא, י).

ויהיו עניים בני ביתך, אל תרבה שיחה עם האשה, לכאורה מה השייכות בין שני המאמרים? ופירושו, ויהיו עניים בני ביתך, מוסב על הכנסת אורחים, וכידוע אשה עינה צרה באורחים יותר מהאיש, ותבוא בטענה שלא הכינה הרבה בכדי שיספיק לתת גם לאורחים, אזי תאמר לה, שאין דרך להרבות בשבילים ויהא די במה שנמצא קודם, ואז לא תהיה לה שום טענה ומניעה מלקיים ולאפשר לעסוק במצוה זו, שכן הטענה שאשתו טוענת מסתלקת, ונפתח פתח להכנסת אורחים כדת וכדין. וזה הענין מה שסמך התנא אל תרבה שיחה עם האשה, דהיינו שמלים אלו, אל תרבה, תגיד לה. [שיחה עם האשה, הענין, שהפשט הזה, החדוד הזה, לא בא לסתור את הפשט המקובל והידוע, אלא אדרבא, תוכיח אותה בהנהגת הבית בהכנסת אורחים, ותאמר לה שכמה שיש מספיק די, וכמובן, שלכתחילה צריך לדאוג לרחבה ויותר. ודו"ק].

(מתנות אבות)

דע, שצדקה היא סגולה גדולה ומועלת מאד להנצל מהרהורי ניאוף, שהם בחינת אבי אבות הטומאה, בחינת מת, וצדקה מצלת מהם, כמו שכתוב: "וצדקה תציל ממות" (משלי ו, ב). אך אף על פי כן אסור לו לסמוך על זה ולהיות מעורב עם הנשים ולהרבות בשיחה עמהן ח"ו, רק מה שמוכרח לו לדבר עמהם אינו מזיק לו ע"י זכות וכח הצדקה. וזהו ויהיו עניים בני ביתך, היינו אף שאתה עושה צדקה ועניים הם בני ביתך, אף על פי כן אל תרבה שיחה עם האשה. אבל אין האיסור אלא רק שלא ירבה, אבל מה שהוא מוכרח אין מזיק לו, כי הצדקה מצלת מהרהורים רעים. [הענין, שרבוני שיחה עם האשה מביא לידי מחשבות אסורות, "לא יראה בך ערות דבר" (דברים יג, טו), וזהו מיתה לאדם, שכן הורס לו את החיים ומחליש את מעמדו ודמותו, וזהו שהוא נותן צדקה, מגלה שיש לו נדיבות לב ורחמנות להחיות עניים, שזה בשלילה להריסת החיים וחלישותם, והיא הסגולה להנצלות מהרהורים האסורים, כאמור לעיל].

(מילי דאבות, מוהר"ן מברסלב)

באשתו אמרו, לפי שאמר אל תרבה שיחה עם האשה, ולא ידוע לנו שעור הרבוני, לכן הוסיף באשתו אמרו. השעור כמאמרם ז"ל (חגיגה ה): אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת מיתה. כ"ש באשת חברו, שגם כל שהוא נחשב להרבה.

(רוח חיים)

אחרי שאמר, ויהיו עניים בני ביתך, אמר, ואל תרבה שיחה עם האשה, לשאול בעצתה בענין זה, כי אשה עינה צרה באורחים ולא תסכים שיהיו עניים בני ביתו (עיי"ש מד"ש שמביא ראייה משרה).

(פניני אבות)

תאמר לאשתך שלא צריכה להכין הרבה בשביל האורח, וממילא לא תבא אליך בטענות.

(שס)

אף שאתה מוכרח לדבר על לבה אודות העניים והכנסת האורחים שהיא מצוה רבה, מכל מקום אל תרבה שיחה עמה יותר מהצורך וההכרח להמשיך את דעתה. ולכן אמר, ואל תרבה שיחה, ולא אמר אל תשיח הרבה, שכן לפעמים צריך לשוחח הרבה עם האשה אודות המצוה, כי לא יספיקו דברים מעטים, אלא שלא צריך להרבות שיחה שלא מן ההכרח. באשתו אמרו ק"ו באשת חברו, שבאשתו שייך לפעמים שיחה, אבל באשת חברו, מה לו לשוחח עמה, שכן בעלה, דהיינו חברו, מזהירה ומזרזה על ענין הצדקה, ולו אין היתר לשיחה. גורם רעה לעצמו, דייקא דוקא לעצמו, אף שלאחרים יכול לגרום טובה, דהיינו לעניים הבאים לביתו, מ"מ לעצמו גורם רעה. ומה שלא נקט התנא ומביא רעה לעצמו, יובן לפי מאמרם ז"ל, מצוה בעידנא דעסיק בה מגוני מגנה (סוטה כא), וזה שאמר, אם בעת עסקו במצוה — לא תשיגנו הרעה, אבל אח"כ ודאי תשיגנו הרעה.

(בית אבות)

ואל תרבה שיחה עם האשה, ששיחת הנשים מביאה לידי הרהור עבירה ובטול תורה.

(רבינו יונה)

ומכל שכן, אל תרבה שיחה עם האשה, שדבר זה קלות ראש ופריקת יראת שמים. אל תרבה שיחה עם האשה, אפילו בשביל עסקי הבית אל ירבה שיחה שלא לצורך, ק"ו עם אשת חברו שאין זה שייך לתקון הבית. ופירושו, כי המרבה שיחה עם האשה הוא נוטה ונמשך אחרי מציאות שהוא חסר, שדבק בו ההעדף שהוא רע, כיון כשנבראת האשה נברא שטן עמה. כמו שאמרנו, שהאשה היא יותר חמרית

מן האיש, כי האיש נחשב במדרגת הצורה והאשה במדרגת החומר, וכיון שהאשה יותר חמרית נברא השטן עמה. ודבר זה שהאדם יורד ממדרגתו להיות נמשך אחרי האשה ברבוי שיחה, הנה הוא נוטה מן המציאות אל ההעדר, ודבר זה חסרון ורעה אליו כאשר האדם נוטה ממעלתו, ולכן התנא לא בא למעט אהבת אשתו כגופו, רק למעט על רבוי השיחה עם האשה, שבזה שיש לו רבוי שיחה עם האשה הוא יורד ממעלתו של הזכר ונמשך אחר החומר שבו דבק ההעדר, ובשביל זה גורם רעה לעצמו. (מהר"ל)

ואל תרבה שיחה עם האשה, ואל תפייסנה, נראה כי הוצאה יתר על השבת. (מד"ש)

התנא אומר, אצוה אותך בן אדם שתמיד יהי ביתך פתוח למעשה הצדקה, וכל מי שיצר לו יכנס בו ויצא לרוחה, וכן יהיה פתוח לאלמנות ויתומים, ויהיו יקרים בעיניך כמו בניך ובני ביתך. ותדע לך שאם נתת להם מאומה, לא משלך אתה נותן להם, אלא ממה שנותן לך הבורא ית"ש יתעלה כבודו, לפי שהעניים והאלמנות והיתומים לבם שבור ואינם סובלים לא כעס ולא נזיפה, ודמעתם מצויה, ה' יצילנו מהם ומקללתם. וכן החובה עליך להזהר בכבוד עניים ולתת כראוי, ולא להלבין פניהם.

ואצוץ בן אדם, אם יודמן שבכלל העניים שמבקשים ממך צדקה [תהיה] אשה, לא תרבה דברים עמה. לפי שריבוי דברים עם הנשים ואפילו שתהיה אשתו, גוררת לאדם לחטוא, ואסור. וארו"ל (ברכות סא). שכל מי שלוקח מיד אשה, דהיינו אשת איש, כדי להסתכל ביפיה, לא ינקה מיסורי גיהנום, כמאמר הכתוב: "יד ליד לא ינקה רע" (משלי יא). ועוד אמרו: לא ינקה כל הנוגע בה ואפילו באצבע קטנה (שם), כפר לנו ה'. אשר על כן אם הודמן לאדם אשה עניה והיא אשת איש, ידע כיצד ליתן לה צדקה, בדרך שלא יפנה אליה, רק יתן לה ע"י אחרים כדי שלא יבוא לידי חטא ונמצא יורש גיהנום, כמו שאמרו, וסופו יורש גיהנום. (מדרש דוד, לר' דוד הנגיד)

וכבר למדנו זה, ית' בתורתו, במה שצוה קודם המעמד הנבחר, "אל תגשו אל אשה" (שמות יט, טו). להיות רדיפתה מרחקת האדם מכל השלימות, ועליו הרבה

שלמה המלך המוסרים. לפי שנלכד בשחיתותיה אמר: "לא יבוזו לגנב כי יגנב, למלא נפשו כי ירעב, ונמצא ישלם שבעתים, את כל הון ביתו נתן, וואף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה" (משלי י, ל"ג), וכן יתר הפסוקים שהגיד בהן, היות תאות הניאוף יותר פחותה מתאות הגנבה. ובסוף דבריו הביא את מדרש רז"ל על הפסוק: "כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי" (משלי ל, ב), איזהו איש, זה משה, שנאמר: "והאיש משה ענו" (במדבר יב, ג), אמר שלמה, בער הייתי אני מהאיש משה שנפרש מן האשה וזכה, ואני דבקתי בהן. ולא בינת אדם לי, לא הבנתי בעניני אדם הראשון שאשתו הביאתו לחטא.

(אברבנאל, נחלת אבות)

הרב זצ"ל, כשלמד בישיבת וולוז'ין שכר לו חדר אצל אשה אחת, פסקה לו לשלם דמי שכירות כך וכך. הרב זצ"ל סבר וקבל לשלם. חברו, שאף הוא שכר חדר אצל אותה אשה, עמד עמה על המקח והזוילה לו בחצי רובל, אח"כ שאל החבר את הרב זצ"ל למה לא עמד גם הוא על המקח והיה חוסך חצי רובל? השיב לו הרב זצ"ל, כלום לא שוה חצי רובל כדי לקיים דברי חכמים, ואל תרבה שיחה עם האשה.

באשתו אמרו, ק"ו באשת חברו. באשתו אמרו, ק"ו באשת חברו, מה אם יצרו מתגבר עליו באשתו זה רק אסור, ואף על פי כן הזהיר התנא, ק"ו באשת חברו שהיא אשת איש שחייב עליה מיתה, שצריך להרחיק עצמו מתאוות לבו ולא להרבות שיחה עם האשה.

(מד"ש)

(רש"י)

באשת חברו, מפני החשד.

רבי הקדוש שסדר את המשניות כתבה, מכאן אמרו חכמים, מדברי התנא שאמר, אל תרבה שיחה עם האשה, להודיע לנו את המקור ועיקר הדין למה שאמרו חכמים, גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם. מצאתי כתוב כשאדם מספר לאשתו קורותיו, כך וכך אירע לי עם פלוני, היא מלמדתו לחרחר ריב שנשים דעתן קלה, כגון קרח שספר לאשתו מה שעשה משה, שהניף את הלויים תנופה והביאתו בדבריה לידי מחלוקת. [הענין, שקרח הרבה לשוחח עם אשתו בדברים שלא צריכים לאמר, ומתוך כך התחולל הריב שסופו חרבן וגיהנם].

(רע"ב)

ולפי שגם לפעמים ימנע מלהכניס אורחים כדי שלא יתנו עיניהם באשתו ויאריכו עמה בדברים, ולזאת אמר התנא, באשתו אמרו ק"ו באשת חברו, דברים אלו מופנים כלפי האורח שילמד ק"ו, ומה בעה"ב אסור לו להרבות שיחה עם אשתו, ק"ו לי, שאסור באשת בעל הבית שהיא אשת חברו. [מה שאמר המדרש שמואל ולפי שגם לפעמים ימנע וכו'. נותן עוד הסבר על ענין אל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו ק"ו באשת חברו. ששני הענינים הראשונים יהי ביתך פתוח, ויהיו עניים בני ביתך, מופנים כלפי המארח — בעה"ב, ואילו אל תרבה, מופנה כלפי האורח כדלעיל, וזהו בגדר משמרת שלא יבוא לאיסור יותר חמור, סיג לחכמה שתיקה, יפה שתיקה לחכמים וק"ו לטפשים (אבות פ"ג)].

(מד"ט)

ואף גם זאת כי הוא משמרת שלא יכשל באשת איש, כי חייב האדם לעשות משמרת למשמרת וסיג לארחות פריץ. [כמבואר במשנה א' על "ועשו סיג לתורה"].

(סו)

וגורם רעה לעצמו אחר זמן, כי אז לא תגן עליו המצוה מהרעה, כמ"ש רז"ל, בעידנא דלא עסיק לא מגנא. (לפ"ד ובוטל מדברי תורה בשאט נפש, דייקא מהמלים, כל זמן שהאדם מרבה, הפירוש, שכל הזמן מרבה ברבוי, ואיתא בווה"ק, שאדם נקרא מי שנותן צדקה, ולפי"ז הפירוש, כל זמן שעוסק במצוה). ובוטל מדברי תורה, אף שהתורה מגינא אף בעידנא דלא עסיק בה, היינו דוקא מפני שאין לו פנאי, אבל הבוטל מד"ת בשאט נפש כזה, ודאי שלא תגן עליו. וסופו יורש גיהנום, רצה לומר, אף שהתחלה היתה במצות צדקה שמצלת מדינה של גיהנום אבל הסוף לא יהיה כן, אלא אדרבא יורש גיהנום.

שלשת המשניות שבאו אחרי משנת שמעון הצדיק מסבירות את דברי שמעון הצדיק: א. אנטיגנוס איש סוכו מסביר את עמוד העבודה. ב. יוסי בן יעוזר מסביר את עמוד התורה. ג. יוסי בן יוחנן מסביר את עמוד הגמ"ח. [שכן דרך התלמידים הבאים בקבלה לפרש את דברי רבם וקודמם ובפרט שדבריו הם עמודי העולם, כמבואר במשנה ב].

(בית אבות)

ובוטל מדברי תורה, בזה ישתתפו שתי סיבות: א. סיבה טבעית. והיא, חלישות כחו, כמאמרם ז"ל, כל השטוף בזימה, זקנה קופצת עליו (שבת קנב.) והתורה מתשת כוחו של אדם (סנהדרין כו:), ומי שהוא תש כח לא יכול לעסוק בתורה. ב. הסיבה האלקית. כי המקדש עצמו מלמטה מקדשים אותו מלמעלה, ונעשה כמעין המתגבר ומגלין לו רזי תורה, והשטוף בזימה מתרחק מהישיבה העליונה, ובטל מד"ת, וסופו יורש גיהנום, כי התאוה הזאת אין לה סוף.

(מד"ט)

באשתו נדה אמרו, שמא יתגבר עליו יצרו ויבוא לידי פשיעה, וק"ו באשת חברו שיצרו תקפו עליו ביותר, שאם בזאת שלמחר תהיה לו מותרת ודומה לפת בסלו אמרו אל ירבה, כל שכן באשת נכרי שהיצר מתאוה עליה, כמו שנאמר (משלי ט, טז) "מים גנובים ימתקו".

וגורם רעה לעצמו. כלומר, גורם שהיצר מתגבר עליו שנקרא רע, שנאמר: "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח, כא). וזה האיש שלא נזהר, גורם רעה לעצמו שנתן לו מקום והזדמנות להדבק בו על ידי השיחה, ובוטל מדברי תורה, כי מחשבת התורה לא תכון לנגד עיניו, בעוד לבו פונה אל האשה ושיחתה שהם שני דברים הסותרים זה את זה שאין הלב סובלם כאחד.

(רבינו יונה)

ובוטל מדברי תורה, כי השיחה עם האשה גורמת שבזה הוא פונה אל החמריות ומדבק בה, כי האדם מדבק באשה ודבר זה נקרא הסרה לגמרי מן התורה.

(מחר"ל)

וסופו יורש גיהנום. וסופו יורש גיהנום, כי האשה דבק בה ההעדר וכאשר הוא מרבה שיחה עם האשה נוטה ממדרגתו ונוטה אל ההעדר ולכן יורש גיהנום, שאין גיהנום רק העדר המציאות אלא ציה וצלמות וכדומה בכינוייהם. [הענין, שאדם צריך להיות משובץ במסגרת כדי שתשמור עליו, וזהו תיקון ביתו ודירתו ביראת שמים כמבואר (רי"ף הלוי). ומתוך שאדם נזהר בהכנסת אורחים, הוא צריך להזהר שלא יצא שכרו בהפסדו, ואל תרבה שיחה עם האשה, שאל ירד ממדרגתו אל הפחיתות, שימשך אליה וידבק בה, שזהו נטיה מן המציאות, שאדם הוא בעל צורה וחשיבות, והאשה היא חמרית יותר מעשית, שכן יש בה העדר

הצורה. (במורה נבוכים א, יז, ואפלטון היה קורא החמר הנקבה, והצורה הזכר. ופירש שם אברבנאל, להיות הצורה מגבלת החומר ונותנת לו מציאות כמו שהאיש יגביל האשה ונותן מציאות שלם וכבוד). וזה מה שמדגיש המהר"ל בלשונו, ולכן התנא לא בא למעט אהבת אשתו כגופו, רק למעט על ריבוי השיחה עם האשה, שבוזה שיש לו ריבוי שיחה עם האשה הוא יורד ממעלתו. הפירוש, שהריבוי זה חסרון במה שמדבק אל האשה החמרית שהיא בעלת ההעד. שהאדם הוא בעל צורה אלקית בכלי הדבור שהיא צורתו, ולכן אל ירבה שיחה עם האשה שהיא חמרית ושהשטן נברא עמה, שכן הוא שואף לתומר ומעש ובוטל מדברי תורה. שזה בנווד למחשבת התורה וצלילות הדעת, וזהו הסרה לגמרי מלמוד התורה. וסופו יורש גיהנום, שאם הוא נדבק להעד שהיא האשה, סופו ללקות בהעד מציאות העולם והעדן].

(מהר"ל, דרך החיים)

שטוף בא לידי עבירה, אחר אשר הלך בשרירות לבו ומרבה דברים על פנים (עיין שם בהגה"ה), יעשה חטא וירד שאולה, כמו שכתוב: "ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים, לבה אסורים ידיה טוב לפני האלקים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה" (קהלת ז, כו). מצודים וחרמים, שאם הוא נלכד ברשתה לא יוכל להמלט, כי האיש רואה אשר חשק לבו, ואינו רואה מה יהיה לו עליה באחרית הימים, מה שאין כן הצדיקים, הקב"ה שומרן, לא כמו החוטא שהולך בשרירות לבו ואינו מתרחק מדרכיו הרעים, שאין לבו שלם. [כאן בא התנא להזהיר את השמירה הקפדנית, אחרי שמגלה לנו שיצרו ותאוותיו גורמות שסופו יורש גיהנום ומסיתים בקרבו לסור מן הדרך, איך להתרחק מן הכעור הזה ולהמנע מעשות רע לעצמו, שזה שרש פורה ראש ולענה].

(רבנו יונה)

עבירה גוררת עבירה עד אשר בא לתכלית של וסופו יורש גיהנום.

(המאירי)

ו.

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם. יהושע בן פרחיה אומר, עשה לך רב וקנה לך חבר, והוי דן את כל האדם לכף זכות.

עשה לך רב. עשה לך רב, שלא תהא אתה לומד לעצמך מסברא, אלא מן הרב ומן השמועה.

(רש"י)

ר"ל, אפילו לא יהיה ראוי להיות לך לרב, אבל שים אותו לך לרב, עד שתדמה בו שהוא מלמד, ויעלה בידך בעבור זה למוד החכמה. כי אין לימוד האדם מעצמו כלמודו מזולתו, שהלימוד מעצמו טוב הוא, אבל לימודו מזולתו יתקיים בידו יותר. והוא יותר מבואר, אפילו היה כמוהו בחכמה או למטה הימנו.

(פי' המשנה להרמב"ם)

עשה לך רב. בן אדם, אצוך שתקבע לך רב אחד ללמוד התורה, לפי שהתורה נמשלה לאכילה וכמו ששינוי המאכלים יגרום תולעים בבטן ויקלקלנו ויחלישנו, כמו כן שנוי הלימוד, מרב זה ומרב זה יבלבל ויפסיד דעת האדם. וקנה לך חבר, והחבר יהיה סבה ללמוד התורה.

(מדרש דוד)

נראה לי שהוא כלשון עשאו רבו ואלופו, יאמר, אע"פ שנתחכמת מחברך אם תוכל ללמוד ממנו איזה דבר תעשהו רב עליך, כדי ללמוד דבר ממנו. ואם עשית כן, גלית כי אתה יודע גודל התורה ומעלתה, ואתה עוסק בה לשמה.

(הרב יוסף יעב"ץ)

שתועלת הלמוד הוא כלומד מזולתו, ובמדרש אמרו (עי' כתובות קיא.) אינו דומה לומד מפי עצמו ללומדה מפי אחרים, שהלומד מפי אחרים תלמודו עומד כלומר, שלימודו הוא בדרך קיום והעמדה.

מה שכתב התנא עשה לך רב בלשון עשיה, שעשיה יאמר על דבר שצריך לטרוח ולעמול, על ידי שתועלת כל כך גדולה, עד שאם לא ימצא לו רב מזומן

שיכול ללמוד ממנו כעת, יפליג להשתדל עם תלמיד ותיק, אם יצטרך לעזרו ולסמך ידו כדי שישלים עצמו, יעשה, כדי שאחרי כן יוכל הוא ללמד ולקבל ממנו. ומה שכתב התנא וקנה לך חבר, בלשון קניה, כי חבר אינו צריך לעמול כל כך, אבל יקנה מהמוזמן שבא בידו.

(המאירי)

אפשר לפי שלשון קניה מורה על טרחה והוצאה, להשיג את החבר לתמידות, מה שאין כן עשיה. עשה לך רב, הפירוש מורה לשים עליו לראש ויועץ, ומפני שרב זה ענין לזמן מסוים, אמר לשון עשיה.

עוד טעם, עשה לך רב, על דרך האמור למעלה, שאפילו החכם שבחכמים ראוי שיברור לו אב ראש, אף על פי שאינו מוצא כמוהו, יעשה לו משהו למטה מדרגתו, כי האדם, אפילו חכם שבחכמים, אינו רואה בעיני עצמו מה שיראהו זולתו. ולזאת אמר, עשה לך רב, כלומר, אפילו שאינו ראוי להיות לך לרב עשהו לרב, כמאמר חכמי המוסר, הטוב שבמלכים צריך לעצה.

(סו)

עשה עצמך לרב ואדון עליך לבל תצא אף לרגע מגדר המותר. [הענין, שמתוך שתעשה את עצמך לרב עליך ולכל ארחות חייך, ממילא תקנה לך התחברות בתורה ותהיה אהוב כלפי מעלה וכו'. וכן אפשר לומר לפי הידוע שחבר, בזמן הגמ' מובנו ת"ת, בקי במעשרות ובטהרות, ולכן צריך לקנות תלמיד חכם לעצמו שיעזור לו להסתדר בחיים].

(שפת אמת)

הרי אהבת המעלה, כוללת אהבת עולם ואהבה רבה. ומכיון שאמר קנה, וקנין הוא לצמיתות, כי קנין לזמן אינו קנין כלל כי אם קנין פירות בלבד, על כרחך דמכוון על קנין עולם, וזה רק באהבת המעלה ולא באהבת זולתה. [עייין בדברי הרמב"ם בהתחלה ויובן. אפילו שלכאורה ידמה לאדם כי יותר נוה לו ללמוד ביחידי, וחושב כי אז יצליח יותר, צריך אמנם לקבל באימה ובריאה דברי קדשם של חז"ל אשר המה חבוקו בזרועים עולמי עד, ומבינים יותר ממנו, הם אשר אמרו כי לא כן הדבר, ורק מי שמקיים את דבריהם ואינו זו מהם זיו כל שהוא, הוא אשר בטוח בהצלחה, ואמרו כי הצלחת האדם בתורה תלויה בשלשה דברים:

א. רב. ב. חבר. ג. תלמיד. האדם צריך להתגבר על המפריעים בחברה ולדעת גודל אחריות של בטול תורה בחברה, ולהפך, להפוך את ההפרעה השלילית לקיום תורה, באופן חיובי, של חברה ששכרה רב].

(מי מרום)

שלא תהיה תוקע עצמך לדבר הלכה ומדמה מילתא למילתא, אלא שיהיה לך רב מוסמך.

(מד"ש, הרשב"ם)

רק חבר אפשר לקנות, אבל לא רב, כי אם קונים רב לא מעריצים אותו ולא שומעים לדבריו.

(פניני אבות)

דברי יהושע בן פרחיה מכוונים לתקון האדם אל הבריות, כי אלו שלשה דברים מכוונים כנגד ג' חלקים של בני אדם: א. באותם שנחשבים בעלי מעלה בערך שלו כמו הרב. ב. באותם בני אדם אשר הם דומים לו שהם בני גילו כמו חבריו. ג. בשאר בני אדם אף שהם למטה ממנו במדרגה. וזה שאמר, והוי דן את כל אדם לכף זכות, אף שפחות ממך. מה שאמר לשון עשה על הרב וקנייה על החבר? הפירוש, שרב בנדון זה אין הכונה לרבו מובהק, אלא שיעשה לו רב אף אם אינו ראוי להיות לו לרב. וזהו עשה לך רב, שעל כל פנים אי אפשר שלא תלמד ממנו דבר מה, ודי לו באותו דבר שלמד שעושה אותו לרב. אבל אצל חבר שייך אצלו קנה, מפני שהוא קנינו ולא כן הרב, שאין הרב קנינו של התלמיד (עיי"ש אדר"ז דרכי קניני החבר).

ועוד יש לומר, עשה לך רב, וקנה לך חבר. הרצון בזה שאמר עשה לך רב, שיהיה עשיה גמורה וקיום, וכן וקנה לך חבר, שיהיה נקנה לו החבר שלא תוסר החברות ממנו כלל, כי זה הרב הגמור והחבר הגמור. למה לא הזכיר כאן במשנה עשית תלמיד, כמו שאמר, ומתלמידי יותר מכולם (תענית ז). או קנה לך תלמיד? אלא, שאין ראוי לו לאדם לעשות עצמו לרב וליקח לעצמו שם חשיבות, לומר תלמד ממני, כמו שעושים בארצות הללו.

(מהר"ל, דרך החיים)

מכוון למי שהולך לבית המדרש מקום אשר שם תלמידים רבים, ובהיותך שם אינך מצליח, עשה לך רב, לעצמך לבדך, שילמד אותך. ואל תמתין עד שהרב יבקשך ללמדך לקיים מצות ללמוד וללמד [אדם לעמל נברא], כי אם אתה תקדים ותבקשהו ולך אליו, ואם לא ירצה, עשה אותו ותלך אליו ותפייסהו בכמה מיני פיוסים ותחינות עד שיתרצה, כי אינך יכול ליתן לו מעות, מה אני בחנם אף אתם בחנם (נדרים לו). אך ענין עשה כלומר, ע"י מעשה השתדלותך יהיה לך רב, ואם קשה לך לקבל תלמודך ולזכור אשר ילמדך רבך, קנה לך חבר, קנה לך בדמים יקרים, ושמא תאמר טוב לי אעסוק בתורה עם הרב ואחזור תלמודי לבד מלבקש חבר, שמתוך התחברותנו אנו יכולים לבא לידי אסור לשון הרע וכדומה, שלא יבצר מחברו להזכיר משהו ולספר עליו, לזאת אומר עצה טובה, והוי דן את כל האדם לכף זכות, באופן כזה שתבואו לדון ביניכם על מישהו אם הוא טוב או רע, לא יהיה כי אם לטוב, לכף זכות.

(ירים משה)

בא התנא לומר, אם אינך ת"ח לא תועיל היות ביתך בית ועד לחכמים או פתוח לרוחה, אלא עשה לך רב.

(ירים משה)

פירושו, עשה לך רב מלשון גדולה, רב ועצום, שתמיד יראה להוסיף בעבודתו ית"ש, ולקדש אבריו לקדושת הבורא ברוך הוא, להיות מרכבה להבורא יתברך, יקדש עיניו שיהיה מרכבה לעולם הנקרא עיני ה', וכן כל אבריו. וזה הפירוש קנה לך חבר, שעל ידי זה שיעשה את עצמו וכל אבריו מרכבה לשכינה, יקנה לו חבר, הוא ההתחברות בהבורא יתברך, והבורא ממשיך עצמו אליו כביכול וישרה על אבריו ועל כל גופו. ועל ידי זה, והוה דן את כל האדם לכף זכות, רצה לומר, כאשר הוא מדובק בהבורא יתברך יוכל להביא כל השפעת וזכויות וטובות שבעולם בדבורו, עבור שמלובש בו כח הבורא יתברך, ולכן צדיק גוזר והקב"ה מקיים (מו"ק טז).

(עבודת ישראל, למהר"ם מקוניץ)

אף שלפי האמת נראה בעיניך אנוש כערכך, תקטין עצמך ותחשיבהו כרב, ועל ידי זה פרו ורבו חידושי תורה, ומי שהוא קטן ממך תחשיבהו כחבר, כי בזה

יהיה קנוי לך שמכיר בענותנותך שאתה גדול ממנו, ונעשה כרע וכאח, אז מכיר הוא בטובה ויהיה קנוי לך, וכיצד תבא דרך הטבע, לזה אני אלמד, והוי דן את כל האדם לכף זכות, ובוזה לא תמצא שום רע בחברך ובקטן ממך, כי כל הנראה מחסרונו תדון לכף זכות.

(חיד"א, זרוע ימין)

נקט דוקא רב ולא רבנים, שאין טוב לאדם שילמד מחכמים רבים בחכמה אחת, כי אולי תהיינה סברותיהם שונות זו מזו והתלמיד יתבלבל בזה, כמו שמאכלים ורובי יינות ששותים אותם בתוך סעודה אחת, מורישים להם חלאים הרבה, כן בעיון הרבנים השונים יבוא לידי חלוק ההוראות וגזילת למודו. [שבאותו זמן יכול היה ללמוד על דרך האמת ולא לבוא לידי חולי ומדוה, וזהו גזילת זמן הלמוד]. וכבר אמרו רז"ל על רב יהודה שאין לסמוך על שמועתו, משום דמכולי עלמא גמיר (חולין יח.), ולכן עשה לך רב, ר"ל, רב אחד וחכם אחד שתלמד מפיו. [ואמרו באבות דרבי נתן (פ"ח מ"ב), הלומד תורה מרב אחד דומה למי שהיה לו שדה אחת, וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים, במקצתה זיתים ובמקצתה אילנות, ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד משנים או שלשה, דומה למי שיש לו שדות הרבה, אחת זרע חטים אחת זרע שעורין, נטע אחת זיתין ונטע אחת אילנות, נמצא האדם ההוא מפורז בין הארצות בלא טובה וברכה].

(מד"ט)

בא התנא להזהיר, שלא ילמד לעצמו וימנע מזולתו, אלא ילמד לאחרים, ואמר בלשון עשה, שיהיה תורה בדבר זה ויסובב מעיר לעיר כשמואל הנביא, ללמד את בני יהודה קשת מלחמתה של תורה. וזה שאמר עשה עצמך רב להם ללמדם, ואם לא תמצא מי שירצה ללמוד עמך בתורת תלמיד, וזה מרוב גאותו וגאונו על כל זאת, אל תקפיד אתה בזה, רק אמור לו שיבוא וילמוד בזה מכל מקום, אפילו שיהיה נקרא חבר. וזה שאמר וקנה לך חבר, כלומר, קנה אותו אפילו שיהיה כערך חבר עם חבר.

(סו)

וקנה לך חבר, וקנה לך חבר, שיתחבר בטובים, לפי שבסיבת זה לא ידבר כי אם בשבח הטובים. וכך תבחן חברת האדם, שאם הוא מדבר בשבח הטובים תדע

בודאי שהוא מתחבר עמהם, והוא שאמר שלמה המלך ע"ה: "מצרף לכסף וכור לזהב" (משלי יו, ג), במצרף ובכור תבחן הכסף והזהב אם טוב הוא ואם רע, אמנם מבחן פעולות האדם תדעם לפי מהללו, כלומר, אם תשמע אותו שהוא משבח לטובים הוא טוב, ואותו הדבר להיפך.

(מהר"ם אלשקאר, מד"ש)

וקנה לך חבר, בממונך או בלשון רכה, וכן פרשתי "אז נדברו יראי ה'" (מלאכי ג, טז) מלשון "ידבר עמים תחתנו" (תהלים מז, ד) כלומר, כשהחברים נכנעים איש לרעהו אז "ויקשב ה' וישמע". [הענין שייך למשיכה בדברים ולקרבה אל האחזה, והדברים יובנו לפי רז"ל (קדושין ב.), "נתתי כסף השדה קח ממני" (בראשית כג, יג) וקחה איקרי קנין דכתיב: "השדה אשר קנה אברהם" (שם), וכן אמרו רז"ל על הפסוק (במדבר ה, ה) "קח את הלויים", קחם בדברים, שבלשון קחה שייך לומר קניין].

(מד"ש, הרב יוסף בן נחמיה)

וקנה לך חבר, לא בכסף ומחיר, כי דברי תורה אין מעות קונות. אלא רצה לומר לקנותו בחכמה, כמו שאמר: "קנה חכמה קנה בינה" (משלי ד, ז), ככה ישתדל בקנין החבר במועצות ודעת כדי שיהא לו קנין עצמי, קנין כספו וחשקו הנמרץ, להתדבק בו בחברה עצומה, שלא תנתן ולא תמוט לעולם, אבל הרב אין חכמה ואין תבונה לקנותו, אלא צריך לעשותו בכפיה.

הרב צבי הירש מברלין מוסיף על הדברים האמורים, וזה לשונו: וכן מצאתי בילקוט פנחס בשם ספרי וז"ל, "קח לך" — אין קח אלא לקיחה, לפי שאין חבר נקנה אלא בקשי קשיין, מכאן אמרו יקנה אדם חבר לעצמו, להיות קורא עמו וישן עמו ומגלה לו כל סתריו, ומשמע נמי כדברי המחבר שאין הקנין בכסף.

(דחם שמים, ליעב"ץ)

לשלשה דברים צריך אדם אל החבר הטוב: א. לדברי תורה, כמו שאמרו רז"ל, הרבה למדתי מרבתי, ומחברי יותר מרבתי (תענית ז.). ב. לענין שמירת המצוות לקיומן, כגון שהוא עושה איזו שהיא עבירה באופן סתמי, שכן יצרו תקפו וכדומה, בלי אידיאל מסוים לחטוא ולהחטיא, אכן הוא ימנע את חברו מעשות העבירה הואיל והוא לא נהנה, ואותו דבר להיפך. נמצא ששניהם חוזרים בתשובה, כל אחד על פי חברו, כמו שאמרו רז"ל, אין אדם חוטא ולא לו (ב"מ ה:), הפירוש,

שבזמן שאין לו הנאה מיוחדת בעבירה הוא לא ילך להחטיא את חברו ועוד לגרום לבעלי עבירה בעלמא הדין, וכמו שהוא רואה במבט כזה, כך חברו רואה עליו במבט כזה, כדי שלא יחטא, ונמצאו מסייעין אחד לשני לעשות תשובה. ג. לענין העצה, שיקחנו להיות לו מעיר, לעזור לו בכל ענינו ולקחת ממנו עצה טובה, ולהיות בן סודו, אחר היותו עמו בברית, ולא יגלה סודו לאחרים, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה: "הפר מחשבות באין סוד וברב יועצים תקום" (משלי א, כב). ומה שאמר קנה לך חבר, בלשון נקיה, קנה? שאם לא ימצאהו בחנם יקחנו בכסף, ויבזבו נכסיו כדי להשיג את החבר הטוב, או שיקחנו בדברים ובלשון רכה ולא יקפיד בדבריו, ויסבול אמרי פיו, אף כשיאמר דבר כנגדו, אל ישיבהו מענה, שבלא כן לא ישאר באהבה. שלהבא חברו אוהבו כנפשו יאמר לו, ראה שלא שמעת אותי, כך איני שומע אותך, וכזה הדרך תחלקנה הדעות ותפג האהבה. וזה שאמר שלמה המלך ע"ה: "מכסה פשע מבקש אהבה ושנה בדבר מפריד אלוף" (משלי יז, ט). רצה לומר, המכסה כשיפשע חברו מבקש אהבה, כי על ידי זה תתקיים אהבתם שיסבול פשעיו, ושנה בדבר, אם חברו אומר כנגדו וחוזר אותו ואומר, ראו מה אמר פלוני, מה דבר עלי פלוני, מפריד אלוף — מפריד אלופו ממנו, רצונו לומר, אוהבו. (עיי"ש פירוש רבינו יונה במשלי על הפסוק הנ"ל). (רבנו יונה)

החברים שלש כתות, מהם: א. כמזון, שלא תוכל לעמוד מבלעדיו. ב. כרפואה, אשר אתה צריך לעתים. ג. כמדלה, אשר אין צריך מהם לעולם. ואמר החכם לבנו, כשיעלה בלבבך להתחבר עם בני אדם, התחבר למי שאם תתחבר עמו יפארך, ואם תכבדהו — יהדרך, ואם תצטרך לעזרתו — יעזורך, אם תאמר — יצדקך, ואם תכעס — יסבלך, ואם יבואו ממנו פגע רע — לא יחילו דרכיו, ואמר, חבר, שיעזורך בגופו ובממונו — זהו חבר נאמן. ואמר, אדם בלא חברים כשמאל בלי ימין. (מבחר הפנינים)

והחבר בכל קנין קנהו	לזאת צריך לחבר טוב יעירו
וממטמון והון רב תחפשהו	עלי מומיו ומדרכו יסירו
ויחשב כי ישרים כל דרכיו	ואל תרבה מידעם לדי לך
וכשורה וכדין מהלכיו	מעט מהם, כמו תבלין מאכלך.

(ר' שם טוב אבן פלקירא, בתי הנהגת הנפש)

מה שאמר קנה לך חבר ולא אמר עשה לך חבר, או התחבר לחבר, כלומר, למה נקט לשון קניה? הכונה בזה, שאדם צריך שיקנה אוהב לעצמו שיתקנו בו מעשיו וכל עניניו, כמו שאמרו רז"ל, או חברותא או מיתותא (תענית כג.), ואם לא ימצאהו צריך להשתדל בו בכל לבו, ואפילו אם יצטרך שימשכנו לאהבתו. ומה טוב מאמר אריסטוטלס, האהוב אחד הוא והאזהבים ג' מינים: א. אוהב תועלת. ב. אוהב מנוחה. ג. אוהב מעלה. [וזה האהוב מעלה הוא המובחר מביניהם], ואהוב מעלה הוא, שיהיה תאות שניהם וכונתם לדבר אחד, והוא הטוב, וירצה כל אחד להעזר בחבירו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד, וזה האהוב אשר צוה לקנותו, והוא כאהבת התלמיד לרב והרב לתלמיד.

(פי' המשנה להרמב"ם)

אי חברי כחברי דאיוב (ב"ב טז); הפירוש, שענין ההתחברות והדאגה, דבאו ונדדו הרבה פרסאות כדי לנחמו.

(מהרש"א)

וקנה לך חבר, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה: "שמן וקטורת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש" (משלי כו, יט), פירושו, השמן והקטורת חצוניים הם מעצם המריח אותם, ונחם ינחמהו מעצב לבו, ומועילים לו מה שהוא אינו יכול להועיל לעצמו. ככה יועילהו מתק רעהו, הסוד שהוא ממתיק עמו בהועדו עמו יותר מעצתו שמתיעץ בינו לבין עצמו. [מה שאמר עשה לך רב ומיוחד, רז"ל כבר אמרו, שהכונה ללמוד הגמרא וההלכה, אבל סברות אפשר ללמוד מרבים].

(מד"ש, החסיד רבי יוסף בן שושן)

"ונבון תחבולות יקנה" (משלי א, ה), ונבון היינו המבין דבר מתוך דבר, יקנה תחבולות איך יש להבין. ואמר יקנה, כי להבנת דבר, טוב חבר טוב, כדי להוציא מפיו כל דבר, ואמרו וקנה לך חבר.

(הגר"א)

אמרי לה ספרים ואמרי לה חבר ממש, לפי שטובים השנים מן האחד, וכן הוא אומר: "חרב אל הבדים ונואלו" (ירמיה נ, לו).

(רש"י)

תכה

מדרש אבני"ר — פרקי אבות א. ו.

חכמי הספרדים אמרו בדרך צחות, וקנה לך חבר, קנה שכותבים בו, לך חבר.
כי על ידי החדושי תורה שכותבים בקנה מועילים כחבר.

(פניני אבות)

ואפשר לומר גם כן בענין החבר שאמר בלשון קנין, כי החברים הם שיהנו
זה מזה בשוה ותהיה הנאתם זה מזה מצד היותם בעלי גומלים [בהנאת חבר זה
מזה], ונמצאו קונים זה את זה.

(המאירי)

או חברותא או מיתותא (תענית כג.), א"ר חמא בר חנינא מאי דכתיב: "ברזל
בברזל יחד לך" (משלי כז, יז), מה ברזל אחד מחדד את חברו, אף שני תלמידי
חכמים מחדדין זה לזה בהלכה (ועיי"ש המשך הגמ' למה נמשלו דברי תורה לאש).

(תענית ז).

"טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם כי אם יפלו האחד
יקים את חברו ואילו האחד שיפל אין שני להקימו" (קהלת ד, ט"ו).

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE